

XI. ve XVIII. yüzyıllar

İSLÂM-TÜRK MEDENİYETİ VE AVRUPA
Uluslararası Sempozyum

İSAM Konferans Salonu

XI. to XVIII. centuries

ISLAMIC-TURKISH CIVILIZATION AND EUROPE
International Symposium

ISAM Conference Hall

• Felsefe - Bilim

• Siyaset - Devlet

• Dil - Edebiyat - Sanat

• Askerlik

• Sosyal Hayat

• İmge

• Philosophy - Science

• Politics - State

• Language - Literature - Art

• Military

• Daily Life

• Image

XI. ve XVIII. yüzyıllar

İslâm-Türk Medeniyeti ve Avrupa

ULUSLARARASI SEMPOZYUM

24-26 Kasım, 2006

- Felsefe - Bilim
- Siyaset - Devlet
- Dil - Edebiyat - Sanat
- Askerlik
- Sosyal Hayat
- İmge

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	16462.4
Tas. No:	297.09 İSL. T

Organizasyon:

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM)

T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

**LUTERCI PROTESTANLIĞIN TARİHİ ARKAPLANI
VE MARTIN LUTHER'İN KUR'AN, HZ. MUHAMMED
VE İSLÂM-TÜRK KÜLTÜRÜNE BAKIŞI**

Özcan HİDİR*

Osmanlı'nın 1529 yılında Viyana'yı kuşattığı yıllarda Avrupa, dinî bir reform dönemi yaşamaktadır. Bu dönemde Hristiyanlığın üç önemli mezhebinden biri olan Protestanlık, Martin Luther (1483-1546) öncülüğünde Katolik kilisesine ve papanın otoritesine karşı bir reform hareketinin sonucu ortaya çıkmıştır (1517). Martin Luther, düşünce ve ilkelerine bağlılık, hareketlerindeki tutarlılık konusunda bazı tavır ve yaklaşımları tartışılrsa da, inanç ve düşünceleri uğruna, dönemin Katolik geleneğine karşı çıkıp hayatını riske eden ender şahsiyetlerden biridir. Luther'in dile getirdiği teolojik söylemler, günümüz Batı medeniyeti ve düşünce dünyasının oluşumunda göz ardı edilemeyen temel taşları oluşturur.

Martin Luther'in teolojik söyleminin oluşmasında genel olarak İslâm'ın, özelde de Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Muhammed ve İslâm-Türk kültürünün rolünün bulunup bulunmadığı ve bugünkü Protestanlık anlayışında bu etkinin tezahürlerinin var olup olmadığı irdelemeye değer özellik arz eder. Kanûnî Sultan Süleyman'ın çağdaşı olan Luther'in yaşadığı dönemdeki Osmanlı-Avrupa ilişkileri dikkate alınır, Protestanlığın varlık ve güç kazanmasında, zamanın Osmanlı idaresinin politik, lojistik ve hatta malî desteğinin olup olmadığı önemli birer araştırma konusudur. Kanûnî'nin Martin Luther ve taraftarlarını destekleyip böylece Almanya ile İspanya'nın arasının açılmasına yol açan bir siyaset güttüğüne dair birtakım bilgi ve belgeler bulunmaktadır. Ayrıca Luther'in "Türk" kavramını kullanışı ve ona yüklediği anlam ve misyonun yanı sıra Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Muhammed'e yönelik yaklaşımları, İslâm-Türk medeniyeti ve Avrupa ilişkileri açısından ayrıca durulması gereken hususlardır.

Konunun Batı'daki Luther araştırmalarında çok az, müslüman araştırmacılarca da hemen hiç ele alınmayışı, bu konuda sağlıklı bir kanaate sahip olmayı engellemektedir. Bütün bu sebeplerle, yukarıda sözünü ettiğimiz hususlar, "Luterci Protestanlığın Tarihi Arkaplanı ve Martin Luther'in Kur'an, Hz. Muhammed ve İslâm-Türk Kültürüne Bakışı" adı altında, bu tebliğde ele alınacaktır.

Giriş

X. yüzyıl ile XVI. yüzyıl arası dönem, Batı hristiyan dünyası ile müslümanlar arasında coğrafi sınırların büyük değişikliğe uğradığı bir devirdir. Zira bu dönemin başlarında müslümanlar İspanya'nın üçte ikilik bölümünün yanı sıra Batı Akdeniz'de bulunan adaların hemen tamamını ele geçirmişlerdir. Bunun bir sonucu olarak müslümanlar, Batı Akdeniz deniz ticaret yollarının kontrolünü de ele geçirmişlerdi. Ne var ki 1250'lere gelinceye dek Granada hariç İspanya'nın tamamı tekrar hristiyanlar tarafından zaptedilmiştir. Müslümanların Avrupa'ya olan ikinci gelişi, Kanûnî Sultan Süleyman döneminde Osmanlı'nın Viyana'yı kuşatması ile olur. 1529 yılında gerçekleşen bu kuşatma ile aynı tarihlerde Avrupa dinî bir reform dönemi yaşamaktadır. Çünkü bu

* Yrd. Doç. Dr., Islamic University of Rotterdam, Holland.

dönemde Hristiyanlığın üç önemli mezhebinden biri¹ ve Katoliklik'ten sonra en yaygın mezhebi olan Protestanlık, Katolik Kilisesi'ne ve Papa'nın otoritesine karşı bir Reform hareketi'nin sonucu ortaya çıkmıştır (1517). Bu itibarla XVI. yüzyıl, Avrupa tarihi açısından dinsel bir reform çağını ifade eder. Batı Hristiyanlığı'nın ikinci büyük versiyonu olan bu hareketi (Protestanlık) lideri, uzun yıllar Katolik Kilisesi üyesi olan ve daha sonra bu kilisenin öğreti ve uygulamalarına baş kaldıran Martin Luther'dir (1483-1546).²

Martin Luther, düşünce ve ilkelerine bağlılık, hareketlerindeki tutarlılık konusunda bazı tavır ve yaklaşımları tartışılrsa da, inanç ve düşünceleri uğruna, dönemin Katolik geleneğine karşı çıkıp yaşamını riske eden ender şahsiyetlerden birisidir. Luther'in dile getirdiği teolojik söylemler, günümüz Batı Medeniyetinin oluşumunda gözardı edilemeyen temel taşları oluşturur. Dolayısıyla Batı toplumunu oluşturan temel kavramlar sekülerizm, liberalizm ve kapitalizm gibi modern kavramlar irdelendiğinde Luther öncülüğündeki dînî reform hareketinin düşünsel geleneğinin etkisi görülecektir. Bu itibarla Martin Luther, gerek günümüz Protestan Hristiyanlık geleneğinin yanı sıra Batı düşünce dünyasının oluşup şekillenmesinde, gerekse bireysellik ve serbest girişimciliği vurgulayan, çeşitli yönleriyle dogmatizmi sorgulayan düşüncenin gelişiminde önemli rol oynamıştır. Şu halde Luther, günümüz Batı toplumunun sosyal ve kültürel dinamiklerinin irdelenip anlaşılmasında mutlaka dikkate alınması gereken önemli bir şahsiyettir.

Günümüzde özellikle Kuzey Avrupa ülkelerinde yaygın olan Protestan Mezhebi'nin ortaya çıkışında İslâm'ın ve müslümanların rolünün bulunup bulunmadığı veya varsa ne derece rolünün bulunduğu konusu bugüne kadar üzerinde fazla durulmuş bir konu değildir. Daha somut olarak söylenecek olursa Protestanlığın kurucusu Martin Luther'in teolojik söyleminin oluşmasında genel olarak İslâm'ın özelde de Kur'an, Hz. Peygamber ve Türkler'in (Osmanlı) rolünün bulunup bulunmadığı ve bugünkü Protestanlık anlayışında bu etkinin tezâhürlerinin var olup olmadığı irdelemeye değer özellik arzetmektedir. Aslında XVI. yüzyıl hümanistleri ile reform hareketinde (Protestanlık) böyle bir etkinin varlığına yönelik derinlikli araştırmalara ihtiyaçtan söz edilmesi de, böyle bir etkinin varlığını ima eder.³ Özellikle İslâm'daki, mü'minin Allah ile olan ilişkisi, mü'minlerin kutsal kitaplarına yönelik bakışı konularında Protestanlığa ilham kaynağı olduğu dillendirilmektedir.

Diğer taraftan Kanuni Sultan Süleyman'ın çağdaşı olan Luther'in yaşadığı dönemdeki Osmanlı-Avrupa ilişkileri dikkate alınırsa onun "Türk" kavramını kullanışı ve ona yüklediği anlam ve misyon da üzerinde ayrıca durulması gereken bir husustur.

¹ Bu tebliğde biz, Protestanlığı, genel olarak bilindiği üzere, Hristiyanlığın bir mezhebi olarak niteleyeceğiz. Ancak günümüz Protestanlığı içerisinde Luther'in Protestanlığı "ayrı bir din" olarak gördüğünü söyleyenler hiç de az değildir. Bu tebliğ vesilesi ile görüştüğümüz Hollanda'daki bazı protestan akademisyenler de bu yönde görüş bildirmişlerdir.

² Hayatı, esreleri ve hristiyan teolojisi hakkındaki görüşleri için bk. Hakan Olgun, *Luther ve Reformu. Katolisizmi Protesto*, Ankara 2001, s. 31-182; Arslan, "Luther, Martin", *DİA*, XXVII, 237-38.

³ Bk. Neil Elliott, *From "The Heresy of the Saracens" to "The War against the Turks"*, Occasional Paper, The University of Birmingham, s. 29.

Kaynaklardaki birtalum bilgilerden Kur'an'ın tercümesini okuduğu bilinen Martin Luther'in, genelde "Türk"lere ve "İslâm"a yönelik olumsuz kanaatlere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Aslında bu negatif tavır, XVI. yüzyıl Avrupası'nda İslâm'a dair genel bir tavidir ve Luther de bu tavrı aynı paralelde devam ettirmiştir.⁴ Bu anlamda Luther, siyasî ve konjonktürel birtakım sebeplerden dolayı biraz farklı tonlarda yapılmış görüşlere sahip olsa bile, genel anlamda İslâm karşıtı polemiğin içinde yer alan tarihteki pek çok şahsiyetten biridir. Konunun Batı'da Luther araştırmalarında çok az,⁵ müslüman araştırmacılarca da hemen hiç ele alınmayışı, bu konuda sağlıklı bir kanaate sahip olmamızı engellemektedir. Bu anlamda Martin Luther'in, Osmanlı'nın Avrupa içlerine kadar ilerleyip, ortaya koyduğu âdilâne sistemle yerli halkın gönlünü kazanması üzerine, halkını acımasızca sömüren Hristiyan yöneticileri Osmanlı'nın âdil yönetimini işaret ederek uyardığının bilinmesi, Kur'an'ı okuyup Almanca'ya çevirmesi, Tiirkler'e yönelik olumlu bazı sözleri, meselenin farklı vechelere sahip olduğu izlenimi vermektedir.

Bu meyanda Protestanlığın varlık ve güç kazanmasında zamanın Osmanlı idaresinin politik, lojistik ve hatta malî desteğinin olup olmadığı birer araştırma konusudur. Kanûnî'nin Hristiyanlık içinde yeni bir mezhep kuran Martin Luther ve taraftarlarını destekleyip böylece Almanya ile İspanya'nın arasının açılmasına yol açan bir siyaset güttüğüne dair bilgi ve belgeler bulunmaktadır. Bütün bu sebepler göz önüne alındığında, "Protestanlığın Doğuşunda İslâm'ın Rolü ve Martin Luther'in İslâm, Kur'an, Hz. Peygamber ve Tiirkler'e Bakışı" konusunu biz, bir tebliğ çerçevesinde ele almaya çalışacak, elde mevcut bilgiler ışığında bazı birtalum açılımlar ortaya koymaya çalışacağız.

Protestanlığın Doğuşunda İslâm'ın ve Osmanlı'nın Rolü Hakkında

Martin Luther tarafından temelleri atılıp geliştirilen Protestanlığın doğup güç kazanmasında dönemin Osmanlı idaresinin, dolayısıyla İslâm ve müslümanların etkisinin olduğu, zaman zaman dillendirilmektedir. Burada öncelikle vurgulanması gereken husus, Protestanlığın siyasî ve teolojik gerekçe ve şartlarda ortaya çıktığını vurgulamaktır. Bu meyanda konuyla ilgili bazı Batı'lı araştırmacılar, Protestanlığın siyasî olarak güç kazanıp taraftar bulmasında Osmanlı'nın rolünün bulunduğu ancak teolojik anlamda böyle bir etki veya rolün bulunmadığı görüşündedir.⁶ Luther'in Osmanlı'nın müttefiki olduğu veya Osmanlı ile gizli bir anlaşma içerisinde olduğu iddiasını da aynı yazarlar reddederler. Siyaset açısından bakılırsa, dönemin Osmanlı Padişahı Kanûnî'nin Hristiyanlık içinde yeni bir mezhep kuran Martin Luther ve taraftarlarını desteklemek suretiyle Almanya ile

⁴ Bu konuda R. W. Southern'ın, *Western Views of Islam in the Middle Ages* (Cambridge-Harward Universty Press, 1962) adlı önemli eserine (s. 105) bakılabilir.

⁵ Bu konunun Luther araştırmalarında genelde ele alınmadığı konusunda bk. Ludwig Hagemann, *Martin Luther ve İslam Anlayışı*, çev. Kuthan Kahramantürk, İzmir 2000, -önsöz-.

⁶ Setton, "Lutheranism and the Turkish Peril", *Balkan Studies*, III, 1962, s. 164. Ayrıca nk. Grislis, "Luther and the Turks, II, *The Muslim World*, LXIV, 1974, s. 284 -özellikle bk. 159 nolu dipnot-; J. Slomp, "Luther en de Wortels van het Anti-Islamisme", *Begrip*, 1984, s. 8.

İspanya'nın arasının açılmasına yol açan bir siyâset güttüğü söylenebilir. Zira Martin Luther'in kurduğu Protestanlık Mezhebi, o dönemde daha ziyade Almanya'da itibar bularak yayılmıştır. Bu durum, İspanya başta olmak üzere Katolik devletlerle Almanya'nın arasının açılmasına sebep olmuştur.

Ne var ki meselenin teolojik yonii söz konusu olunca, öncelikle böyle bir etkinin varlığını ispatlayacak doğrudan bilgi ve belgelerden mahrum olduğumuzu belirtmek gerekir. Bu yöndeki görüşler, ruhbân/din adamı sınıfının reddi, yani kul ile Allah arasına araçlar girmemesi prensibi gibi, Protestanlık ile İslâm'ın benzerlik arzettiği varsayılan bazı görüşlerinden hareketle söylenmiş birer çıkarımdan ibarettir. Zira Luther'in genel olarak fikirleri ve teolojisi itibarıyla onun, Pavlus ve Augustine'nin klasik bir takipçisi olduğu ifade edilmektedir. Onun özellikle katı kaderci ve bunun sonucu olarak aksiyonsuz bir îmân anlayışıyla Augustin'ci; Tanrı, îmân, şariat ve kurtuluşa ait görüşleriyle de Pavluscu düşüncelere sıkı sıkıya bağlı olduğu ifade edilmektedir.⁷ Orta Çağ Avrupa düşüncesini öğrenmek için İslâm filozoflarını tanımak gerektiğini söyleyen Fransız araştırmacı Etienne Gilson'un "İbn Sînâ'cı Augustinciliğin Yunan-Arap Kaynakları" adlı değerli çalışmasında belirttiği üzere, bu etki de daha ziyade kendisini hristiyan ilâhiyatının önemli isimlerinden ikisi olan Augustine ve St. Thomas üzerinde hissettirmiştir. Zira ona Batı düşüncesi üzerine XIII. yüzyıldan itibaren büyük çapta bir İbn Sînâ –hatta İbn Rüşd- etkisi olmuştur. Ancak ona göre bu görüşler daha çok Augustine'nin görüşleri ile birlikte sergilenmeye çalışılmış, muhtelif sebeplerden dolayı bu fikri savunanlar kendilerini İbn Sînâ'cı olarak tanıtmayıp Augustinci olarak tanıtmışlardır.⁸ Hatta İbn Sînâ'nın St. Thomas üzerindeki etkisinin çok derin ve uzun süre devam eden bir etki olduğunu belirttikten sonra Gilson şu sözleri söylemiştir:

"İbn Sînâ olmasaydı şüphesiz ki biz yine bir St. Thomas'a sahip olacaktık. Ama bu, şimdiki St. Thomas olmayacaktı."

"İbn Sînâ ve İbn Rüşd'ü hesaba katmadan bir hristiyan ilâhiyatı tarihinin mümkün olabileceği kabul edilemez."⁹

Bu itibarla şunu ifade edebiliriz ki Luther'in teolojisi üzerinde dolaylı da olsa – Augustine vasıtasıyla- İbn Sînâ ve İbn Rüşd gibi İslâm filozoflarının dolaylı bir etkisinden söz edilebilir. Bu durum, söz konusu açıdan yapılacak objektif mukayeseli araştırmaların dikkat çekici sonuçlar ortaya koyacağını gösterir.

Diğer taraftan söz konusu döneme ait yayımlanan bir belgeye¹⁰ göre, Viyana kuşatması yıllarına dek Osmanlı'nın, Martin Luther'in hareketinden haberdar olmadığını söyleyebiliriz. Zira Protestanlığın Avrupa'da ortaya çıkıp şekillendiği dönemde bu durum Osmanlı Padişahı Kanûnî'ye şöyle rapor edilmiştir:

⁷ Bk. Hakan Olgun, *Luther ve Reformu Katolisizmi Protesto*, s. 207-208.

⁸ Bk. Bekir Karlığa, *İslam Düşüncesinin Batı Düşüncesine Etkisi*, İstanbul 2004, s. 30-40.

⁹ Bu ve benzeri görüşler için bk. Bekir Karlığa, *İslam Düşüncesinin Batı Düşüncesine Etkisi*, s. 30-40.
¹⁰ Belgenin orijinali için bk. Topkapı Saray Müzesi Arşivi, E. 7671.

“Hazret-i sultânım

...İki ay mikdârı vardır ki, Alaman taraflarından Fıra Martin Lutru nâm bir beg kendünden bir din peyda edüp İspanya mel'ünün âyin-i bâtilasına muhalefet edüp otuz bin mikdarı asker cem' edüp..”¹¹

“Mehmet” adında Arnavutluk sahillerinde yer alan “Draç Sancağı” Subaşı tarafından gönderilen bu raporun, 1530’un yaz aylarında yazıldığı ifade edilmektedir¹² ki, bu Protestan hareketinin başladığı tarih olan 1517’den oldukça sonradır. Bu durum, yaklaşık on iki yıl süreyle Osmanlı’nın Martin Luther’in hareketinin mahiyeti, etkinliği ve amaçları konusunda bilgi sahibi olup olmadığı yönünde spekülasyonları da beraberinde getirmektedir.

Belge, “Mehmet” adlı şahsın kimliğine dair bilgi vermemekte; ancak bu şahıs kendisini “sultanın hizmetçisi” olarak tanımlamaktadır. Mehmet raporda yer alan bilgileri, Dhuka adında, İtalya, İspanya ve Fransa’ya olan ticarî seferinden dönen, Arnavut hristiyan bir tüccardan nakletmektedir. Subaşı’nın Sancak Beyi’nden sonra sancağın asayişinden sorumlu kimse olduğu düşünülürse, Batı Avrupa’daki durum hakkında Sancak yönetimi tarafından Padişah’a rapor edileceğini düşünmeye mani bir durum yoktur. Bu durum, Osmanlı Devleti’nin Batı Avrupa’da cereyan eden dînî ve siyasî hâdiselere doğru teşhis koyabilmek için sağlıklı bilgi elde etmeye önem verdiğinin de göstergesidir. Aslında bunun, öncelikli olarak siyasî amaçlar taşıdığı ve Batı Avrupa’lı devletlerin Avrupa’ya yönelik Osmanlı fetih hareketine karşı yekvücut olmalarını engelleme amacı güttüğünü söyleyebiliriz.

Bununla birlikte belge aynı zamanda Batı Avrupa’da cereyan eden dînî karışıklıklara yönelik Osmanlı Devleti’nin ilgisini ve Luther öncülüğündeki hareketin Katolikliğe yönelik dînî-siyasî tehdidin farkında olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir.¹³ Bu itibarla Batı Avrupa’daki dînî bölünmenin farkında olan Osmanlı bu durumu kendi lehine kullanmış ve Katolıklara karşı Protestanları desteklemiştir. Konuyla ilgili bazı çalışmalarda Kanûnî’nin Luther’e olan bu (siyasî) desteğini ifade eden bir anekdottan söz edilir. Buna göre Luther’e, Kanûnî’nin kendisi hakkında araştırma yaptırdığı söylenmiş ve onun 48 yaşında olduğu söylenince, “Onun biraz daha genç olmasını isterdim; yine de beni kendisine destekçi olarak bulacaktır” demiştir.¹⁴ Her ne kadar bu anekdotta Luther’in cevap olarak, “Tanrı beni böyle bir koruyucudan korusun” diye cevap vermişse de, netice olarak o, Osmanlı’nın Viyana kuşatması sırasındaki atmosferden yararlanmasını bilmiş ve Katolıklara ve Papalığa karşı

¹¹ Ch. Isom Verhaaen, “An Ottoman Report About Martin Luther: New Evidence of the Ottoman Interest in the Protestant Challenge to the Power of Charles V”, *Turcica*, XXVIII, Paris 1996, s. 304.

¹² Ch. Isom Verhaaen, “An Ottoman Report About Martin Luther: New Evidence of the Ottoman Interest in the Protestant Challenge to the Power of Charles V”, s. 304.

¹³ Ch. Isom Verhaaen, “An Ottoman Report About Martin Luther: New Evidence of the Ottoman Interest in the Protestant Challenge to the Power of Charles V”, s. 299-300.

¹⁴ bk. Setton, “Lutheranism and the Turkish Peril”, III, 1962, s. 148; Forell, “Luther and the War Against the Turks”, *Church History*, XIV (1945), s. 260. Ayrıca bk. Grislis, “Luther and the Turks”, II, s. 284.

hareketinde politik olarak bunu lehine kullanmıştır. Ne var ki yukarıda da vurguladığımız üzere, gerek Osmanlı'nın Protestanlığa olan desteği, gerekse Luther'in - gayr-i ihtiyari-¹⁵ desteği, dînî olmaktan çok politik sebeplere dayanmaktadır. Bu meyanda "Lutheranism and the Turkish Peril" adlı makâlenin sahibi Kenneth M. Setton'un şu yorumu dikkat çeker:

"Sıkca tekrarlanan bir husustur ki, Protestanlık Türkler'i desteklemiştir. Aynı şekilde Türkler (Osmanlı) de Protestanlığın (Reformation) oluşumuna yardım etmişlerdir."¹⁶

Yine "Luther and the War Against the Turks" adlı makalenin yazarı Georges W. Forell de şu yorumu yapar:

"Osmanlı'nın Avrupa istilası, (Katolik olan) İmparator'un Luther hareketine karşı sert ve acımasız tedbirler almasına engel olmuştur. Zira Türkler'le olan savaşında İmparator, evanjelik prenslerin yardımına ihtiyaç duymuştur. Bu sebeple Luther'in hareketini yok etme planını ertelemiştir. Bu itibarla mesele, reel politik bakış açısından irdelenirse, Protestanlık hareketinin taraftar bulup güç kazanması, Türk ordularının baskısına bağlı olmuştur."¹⁷

Burada sözü edilen İmparator, Luther'in faaliyeti ve Papa'ya kargi muhalefeti sırasında Alman imparatorluğuna seçilmiş olan (1520) V. Şarl/Şarlken'dir. Şarlken, mutaassip bir Katolik olmakla beraber Protestanlar hakkında gösterilecek şiddetin tepki yapacağını düşünerek endişe etmektedir. Nihayet diyet meclisi tarafından verilen bir kararla Luther itikatsızlıkla itham edilerek hakkındaki karar ilân edilmiştir. Luther'i, taraftarlarından Saksonya elektörü saklamig ve boylece mezhebi taraftar bulup yayılmaya başlamıştır. Bir yandan da Almanca'ya tercüme edilen Kitâb-ı Mukaddes süratle yayılmıştır. Şarlken 1529'da yeni bir diyet meclisi toplayarak Luther mezhebinin gimdiye kadar kabul edilen yerlerden başka yerde yayılmasına musaade edilmemesi hakkında bir karar aldıysa da bu karar kabul edilmeyerek her taraftan protesto edilmigtir. Flander ve İspanyadaki Luther mezhebi taraftarları diyet meclisi kararıyla Papa tarafından kendilerine gösterilen şiddetten dolayı hariçten bir yardımcı aramışlar ve o sırada Şarlken'e karşı cephe alan Kanunî'ye ulaşarak ondan yardım istemiglerdir. Gonderdikleri mektuplar elimizde olmamakla beraber kendilerine verilen cevaptan Lüteryenler, puta tapmayıp kiliseden putları çıkarıp kendilerine düşman olan Papa ile mücadele halinde oldukları geklinde vafedilmektedir. Bunun üzerine "Muharrem" adında biriyle gönderilen nsimede Osmanlı devletinin karadan ve denizden kendilerine yardun edeceği bildirilerek nâmeyi götüren Muharrem'in huviyeti tesbit edilerek sağ memesi altında ve sol ayağının inciğinde yarasi olduğu ve bu suretle bir yanlışlığa meydan verilmemesi de yazılmıştır. Bu nâmenin bazı kısımları kısaca goyledir:

¹⁵ Luther'in Türkler'e (Osmanlı) olduğunu söylediğimiz bu desteği, tasarlanmış ve bilinçli bir destek değildir. Bilakis onun Protestanlık hareketi ile ortaya çıkması, Osmanlı'ya bu desteği sağlamıştır. Bu konuda bk. Grislis, "Luther and the Turks", II, s. 284.

¹⁶ Setton, "Lutheranism and the Turkish Peril", s. 133.

¹⁷ Forell, "Luther and the War Against the Turks", s. 259. Osmanlı'nın Avrupa'ya olan M a n n a denk düşen bu 30 sene zarfında İmparator'un Luther ve taraftarlarına önemli tavizler verdiği de ayrıca ifade edilmektedir (bk. Setton, "Lutheranism and the Turkish Peril", III, 1962, s. 163; Grislis, "Luther and the Turks, II, s. 291 -158 nolu dipnot-).

“... Flandre ve İspanya memleketlerinde Lüteran mezhebi üzere olan beyler ve beyzâdeler ve sâir Lüteran mezhebi âyânı... Biz Cenâb-ı Hakk’ın birliğine ve Muhammed Mustafa Efendimiz’in hak peygamberliğine âmme-i ehl-i İslâm’la îtikat ve itimadımız olup siz dahi puta tapmayıp, Kiliselerden putları ve suret ve nakusları reddedip ‘Hak Teâlâ birdir ve Hazret-i İsa peygamber ve kuludur’ deyu itikat edip... Papa denilen bî-din, hâlikını bir bilmeyip ve Hazret-i İsa aleyhisselâma tanrılık isnad edip halkın nice kulların ol tarik-i dalâlete sevk edip nice kanlar dökülmesine sebep olmağla siz, Papaluğa kılıç çekip merhamet-i şahanemiz sizin tarafınıza masruf olup kara ve deryadan her hal ile size muavenet-i husrevânemiz zuhura gelmek ve ol zalim-i bî-din elinden sizi halâs ve hak dine sevk etmek lâzım gelmiştir; imdi size olan dostluk ve muhabbetimizin îlâmı haylıdan beri maksûd-ı hümayunumuz olmuştur; Hâlâ yüce âsitânemiz kullarından Muharrem nam kulumuz ol tarafın dilini ve ahvalini bilir ve îtimad olunur kulumuz olmağın irsal olundu. Vusul buldukta gerektir ki cümle beyler ve Lüteran beyzadeleri ve âyânıyla size dostluğumuzu mukarrer bilip ve hüsn-i ittifakla mezkûr kulumuz ile mükâleme ve müşavere edip ağızdan dediği ve kâğıt ile bildirdiği cemi’-i kelimâtını mübarek ağzımızdan sâdır olmuş gibi mukarrer bilip dahi her ne yılda ve zamanda ittifakla papa bî-dinine asker çekmek ve cenk etmek murad ediniyorsanız ona göre îtimad olunur adamlarınızı yüce âsitânemize gönderip mezbûr kulumuz ile maan ahvalinizi bildiresiniz. Merkum kulumuz, Muharrem’in sağ memesi altında ve sol ayağının inciğinde yarası vardır; ana göre mukayyed olup nâme-i hümayunumuzun âharin eline düşüp hile ve hud’a ile mabeyinde olan dostluğu bilip zarar ve gezend eriştirmek ihtimali olmya ve’s-selam.”¹⁸

Gerek bir önceki rapor gerekse bu mektup göstermektedir ki Osmanlı Devleti, Luther tarafından ortaya konan Reform Hareketi’nin teolojik yapısına tam olarak vâkıf değildir. Ancak yukarıdaki mektupta yer alan “...imdi size olan dostluk ve muhabbetimizin îlâmı haylıdan beri maksûd-ı hümayunumuz olmuştur...” ifadesi göz önüne alınırsa, Luther tarafından ortaya konan bu hareket, mektuptaki tabiriyle “haylıdan beri”, Osmanlı Devlet erkânının gündemindedir. Neticede bu harekete siyâseten destek verilmesi kararlaştırılmıştır. Dolayısıyla yukarıda da ifade ettiğimiz üzere, Osmanlı’nın Luther hareketine olan desteğinin, Avrupa Hristiyan birliğinin bölünmesine yönelik bir siyâset olması, yani dînî-teolojik olmaktan ziyade politik amaçlar taşıması daha muhtemeldir.

Öte yandan Protestanlığın doğuşunda İslâm’ın rolü konusunu ele alırken incelenmesi gereken en önemli konulardan biri, Luther’in, Protestanlığın temellerini atmadan önce İslâm ve onun yüce kitabı Kur’ân-ı Kerîm hakkında ne oranda bilgi sahibi olduğudur. Bu konuya cevap verebilmek için Luther’in, kendisinden önceki dönemlerde Kur’an’ın Latince’ye olan çeviri veya çevirilerini okuyup okumadığı ve dolayısıyla İslâm hakkında ne oranda bilgi sahibi olduğu konusu açıklığa kavuşturulmalıdır. Biz bu konuyu aşağıda ele alacağız.

¹⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, Ankara 1983, 486.

Luther'in İslâm, Kur'an ve Hz. Peygamber'e Yönelik Tutumu

Hristiyanlığın ve İslâm'ın ilişkisi yüzyıllar boyunca karşılıklı savaşlar ve tehditlerle şekillenmiştir. İslâm'ın doğuşundan kısa süre sonra müslümanlar, İran sonra da Bizans'ın hakimiyetindeki bölgeleri yenilgi görmeksizin fethetmişler, Sicilya'daki Bizansın deniz hakimiyetini kırarak Kuzey Afrika'dan sonra İspanya'yı (Endülüs) ele geçirmişlerdir. Kısa sürede kazanılmış bütün bu fetih hareketleri, hristiyanlarda İslâm'a olan korku ve nefreti artırmış ve Haçlı seferlerinin yapılmasına yol açmıştır. Bu itibarla sözünü ettiğimiz atmosfer içerisinde yetişen Martin Luther'in İslâm'a, Kur'an'a ve Hz. Peygamber'e bakışı, müslümanların ve daha ziyade Osmanlı'nın Avrupa'ya olan politik ve askeri tehdidi çerçevesinde ve o günün şartlarında değerlendirmek gerekmektedir. Zira herşeyden önce bir Orta Çağ insanıdır ve aşağıda ayrıca ele alınacağı üzere Türklerle ilgili yazılarında İslâm'ın siyasî ve askerî iktidarına karşı tavır almayı gerekli görmüş¹⁹ ve bu amaçla hristiyanları harekete geçirmek için teolojik argümanlar kullanmıştır. Ne var ki, Alman kilise tarihçisi Heiko Oberman'ın haklı olarak vurguladığı²⁰ gibi, köken olarak Luther'in görüş ve değerlendirmelerinden de beslenen "İslâm karşıtlığı (anti-Islamism)" veya "Türk karşıtlığı (anti-Turks)" fikir ve tutumların, günümüz Batı dünyasında oldukça etkili olduğu ve olmaya da devam ettiği ayrıca belirtilmelidir. Bu durum, konjonktürel birtakım hâdiselerle birlikte, son yıllarda Batı'da sistematik bir "İslâm karşıtlığı"na (anti-Islamism)" dönüşmüştür.

Luther'in İslâm'a, Kur'an'a ve Hz. Peygamber'e dair bilgisi konusunda ilgili bazı kaynaklardaki bilgilerden net sonuçlara varmak zor olsa da, bazı açılımlarda bulunmak mümkündür. Öncelikle şunu söylemek gerekir ki, Luther sistemli bir şekilde İslâm ile meşgul olmamıştır. Onun için Kur'an'ı okuduğu döneme kadar aslında İslâm, sadece Türkler'in dînidir²¹ ve İslâm'a dair bilgileri, en azından Kur'an'ı okuduğu döneme kadar, Türkler arasında yaşamış bazı kimselerden –çoğunlukla sûfiler- elde ettiği şifâhî bilgilerdir. Ancak onun İslâm'a bakış açısından onun hayatını belki de, Kur'an'ı Latince çevirisinden okuduğu seneye kadarki dönem ve bu tarihten sonraki dönem olmak üzere iki devreye ayırmak mümkündür.²² Viyana kuşatmasına kadarki dönemde onun söylemleri daha ziyade "Türkler"le savaşın teolojik zeminini gerekçelendirme üzerine yoğunlaşmıştır. Tabiri câizse o, bu dönemlerdeki sosyo-politik şartlarında hamasî ve siyasî argümanlar ortaya koymuştur. Ne var ki özellikle 1540'lı yıllardan sonra ise, Kur'an'ın Latince tercümelerini de okumasıyla İslâm, Kur'an ve Hz. Peygamber'e yönelik teolojik argümanlar ortaya koymuştur. Zira bu dönemlerde onun, zaten içerisinde var olan İslâm'ı araştırma ve Kur'an'ı okuma özleminin arttığı söylenebilir. Ancak kaynaklarda var olan bu yöndeki bilgilerde belirsizlikler bulunmaktadır. Bazı çalışmalarda onun Kur'an'ın Latince tercümesini okuduğu konusunun tartışmalı

¹⁹ Ludwig Hagemann, *Luther'in İslam Anlayışı*, s. 7.

²⁰ Bk. J. Slomp, "Luther en de Wortels van het anti-Islamisme", s. 5.

²¹ Bk. G. Simon, "Luther's Attitude Towards Islam", *The Moslem World*, XXI, 1931, s. 257. Luther'in bu anlayışı sebebiyle, bu makalesinde yazara, her ne kadar "Islam" kelimesi kullanmışsa da, aslında ondan kasdı, "Türkler'in dini"dir.

²² Bu konuda bk. Grislis, "Luther and the Turks", I, s. 188 -6 nolu dipnot-.

olduğunu söylerken,²³ bazı kaynaklarda onun Kur'an'ın Latince tercümesi ile ilk kez tanışması tarihi olarak 21 Şubat 1542 gösterilir. Zira bu tarihte yapılan bir karnavalde Kur'an'ı Latince görmüş ve okumuştur. Çünkü kendisi bu çeviri için “çok kötü çevrilmişti” demektedir. Ne var ki *Türklerle karşı savaş hakkında* adlı 1529 yılında kaleme aldığı yazısındaki bazı ifadelerinden, onun daha önce Kur'an'ın bazı kısımlarının Latince tercümesine sahip olduğu anlaşılır. Zira orada Luther şöyle demektedir:

“Muhammed'in Kur'an'ının bazı kısımları elimde var. Buna Almanca ister vaaz isterse nasihat densin. Papa'nın Decretal'i dendiği gibi. Herkes bunun ne kadar menfur bir kitap olduğunu görsün diye vaktim olduğunda bunu Almanca'ya çevireceğim.”²⁴

1530 senesinde yayımladığı *Libellus de ritu et moribus Turcorum* adlı yazısının önsözünde, onun daha önceki Kur'an'ın iki Latince çevirisinden²⁵ biri olan Bağdat'ta da bir süre yaşamış²⁶ Dominiken misyoneri Ricoldus de Monte Crucis'in *Cunfutatio Alcorani* (*Kur'an'ın yalanlanması*) adlı eserini okuduğu ve bu esere ta'liklerde bulunup bir önsöz ve sonuç yazarak *Verlegung des Alcoran Bruder Richardi* adıyla Almanca'ya aktardığı yönünde bilgiler olduğu belirtilmektedir. Bu görüş, aşağıda da değinileceği üzere, Luther'in, Kur'an'ı Almanca'ya tercüme etmeyi istemekle birlikte bu tercümenin yarım kaldığı veya yayımlanmadığı bilgisi²⁷ ile çelişmektedir. “Luther and Mohammedanism” adlı bu alandaki önemli makalelerden birinin sahibi C. Umhau Wolf'a göre, Luther'in bu eseri okunmadan onun İslâm'a yönelik görüşleri anlaşılamaz.²⁸ Ayrıca Luther'in, ünlü Alman teoloğu Nikolaus von Kues/Nicholas of Cusa'nın (1401-1464) *The Cribratio alchorani*'yi (*Kur'an'ın tasnifi*)²⁹ gördüğü veya okuduğu konusu ise belirgin değildir. “Luther's Attitude Towards Islam” adlı bu alandaki ilk çalışmalardan olan makalenin sahibi G. Simon da, 1930 yılında Luther'in Kur'an ile tanıştığından söz eder.³⁰ Onun bu okumalarındaki öncelikli amacının daha ziyade, İslâm'ın insanları (hristiyanları) cezbedici yönlerine karşı bilgi sahibi olup hristiyan inancını daha iyi savunmak için tedbir olduğu ve İslâm hakkındaki görüşlerinin değişmediği söylene³¹ de, kanaatimizce İslâm, Kur'an ve Hz. Peygamber'e bakışında olumlu etkilerinin olabileceği ihtimali üzerinde de

²³ Bobzin, “A Terasury of Heresies”, Stefan Wild'in *Qor'an as Text*'i içinde, Leiden 1996, s. 167.

²⁴ Luther, Türklerle karşı savaş hakkında, 121, 30-31 –Hagemann'ın *Martin Luther ve İslam Anlayışı* adlı eserinden (s. 22) naklen-. Ayrıca bk. Francis Nigel Lee, *Luther on Islam and the Papacy*, Australia 2000, s. 34 –Bu çalışma internette “google” arama motorundaki taramamız sonucu temin edilmiştir.

²⁵ Esasen bu iki çevirinin Kur'an'ın tamamını kapsamadığı ve özellikle Kur'an'dan bir derleme olduğu yönünde de bazı bilgilerin bulunduğunu belirtmek gerekir.

²⁶ Ricoldus'un 1290-1300 yıllarında Bağdat'ta yaşadığı belirtilir (bk. J. Slomp, “Luther en de Wortels van het Anti-Islamisme”, s. 11).

²⁷ Bk. C. Umhau Wolf, “Luther and Mohammedanism”, *The Muslim World*, XXXI, 1941, s. 167-68; Arslan, “Luther, Martin”, *DİA*, XXVII, 238.

²⁸ C. Umhau Wolf, “Luther and Mohammedanism”, s. 162.

²⁹ Bu eser, 1986 yılında Heidelberg Cusanus Yayınları tarafından 8 cilt halinde Hamburg'ta neşredilmiştir.

³⁰ Bk. G. Simon, “Luther's Attitude Towards Islam”, *The Muslim World*, XXI, 1931, s. 258.

³¹ Bk. J. Slomp, “Luther en de Wortels van het Anti-Islamisme”, s. 11.

düşünülmelidir. Ne var ki onun bu okumalarının sistemli olmaması bir yana, daha çok söz konusu dönemdeki politik olaylar gergevesinde şekillenmesi,³² bu olumlu olabilecek teolojik etkiyi azaltmış belki de yok etmiştir. Şu halde Luther'in İslâm, Kur'an ve Müslümanlar'a (Türkler) yönelik görüş ve iddialarının, çoğunlukla siyasî konjonktürden alabildiğine etkilenmiş tepkisellikler barındırdığını söyleyebiliriz.

Yukanda sözünü ettiğimiz iki çeviri, Peter the Venerable'in Kur'an çevirisinden sonra Latince'ye yapılmış en önemli Kur'an çevirileridir. Von Kues/Cusa bu çevirideki amacını "İncil'in yegane ve gerçek Tanrı kelâmı olduğunun Kur'an'dan delillerle ispatlamak" olduğunu soylemektedir. Konuyla ilgili bilgi ve yorumlar farklılıklar içermekle birlikte Luther'in, zaman zaman Ricoldus'un terciimesindeki İslâm'a ve miisliimanlara dair bazı iddialara "bu safsatalara kim inanır" diyerek inanmadığı ve bunları papalığın hurafeleri olarak gördüğü³³ de söylenmelidir. Ayrıca onun, Türklerin hayatı ve Dîni (İslâm) hakkında Avrupa'da güvenilir herhangi bir çalışma olmadığından yakındığı da ifade edilmektedir.³⁴ Hatta bu boşluğu doldurmak için onun, Kur'an'ı Almanca'ya terciime etmeyi arzuladığı anlaşılmaktadır.³⁵

Luther'in Kur'an'ı okuma ilgisi konusunda, Türkler'in Viyana'ya kuşattığı tarih olan 1529 yılından 1542 yılına kadarki dönemde net bilgiler tesbit edemesek de, onun daha önceki ilgisinin bu siire zarfında da devam ettiği rahatlıkla söylenebilir. Zira bu siire Yukanda da ifade edildiği üzere, 21 Şubat 1542 senesinde de bir karnavalde elde ettiği Latince Kur'an çevirisini okumuştur. Bu okumayla birlikte onun İslâm, Kur'an ve Hz. Peygamber'e yönelik daha önceki ifadeleri sertleşmiş, İslâm'a yönelik daha önce var olan antipatisi sabitleşmiştir.³⁶ Zira Ricoldus'un Latince çevirisini Almanca'ya çevirme işine başladığı³⁷ ve Kur'an'ı bizzat derinlemesine tedkik ettiği yıllarda İslâm'ın Hıristiyanlığın düşmanı, Hz. Peygamber'in hıristiyan inancının bir düşmanıymış gibi gösterilmesiyle yetinilip bu düşmanlığın hangi ifadelerde yer aldığı söylenmemesine hayret etmekte ve serzenişte bulunmaktadır. Bu durum, onun İslâm, Kur'an ve Hz. Peygamber ile alakalı daha önce sağlıklı ve ilk elden bilgilere sahip olmadan görüşlerini dile getirdiğini gösterse gerektir.

Dolayısıyla Luther'in İslâm, Kur'an ve Hz. Peygamber'e dair bilgisi, daha ziyade kotii bir Latince terciimeden (Ricoldus'un terciimesi) Almanca'ya çevirmeyi denediği³⁸

³² Ludwig Hagemann, *Martin Luther ve İslam Anlayışı*, s. 12.

³³ R. W. Southern, *Western views of Islam in the Middle Ages*, Harvard University Press 1962, s. 105. Ayrıca bk. Hagemann, *Martin Luther ve İslam Anlayışı*, s. 23.

³⁴ C. Umhau Wolf, "Luther and Mohammedanism", s. 161; G. Simon, "Luther's Attitude Towards Islam", s. 258; Olgun, Hakan, *Luther ve Reformu Katolisizm'i Protesto*, s. 189.

³⁵ C. Umhau Wolf, "Luther and Mohammedanism", s. 162.

³⁶ C. Umhau Wolf, *Luther and Mohammedanism*, s. 161-177.

³⁷ Her ne kadar Luther'in Kur'an'ı, kotii bir Latince terciimeden Almanca'ya çevirdiği kaydediliyorsa da (bk. Michelet, II, 176), bu tercümenin tamamlanmadığı veya yayımlanmadığı anlaşılmaktadır (bk. C. Umhau Wolf, "Luther and Mohammedanism", s. 162; Arslan, "Luther, Martin, *DİA*, XXVII, s. 238).

³⁸ Luther'in Almanca'ya yaptığı Kur'an terciimesi meselesi, farklı görüşleri barındıran bir konudur. Ancak genel olarak onun yaptığı bu tercümenin yarım kaldığı veya yayımlanmadığı görüşü daha fazla kabul görüştür. Bu konuda bk. C. Umhau Wolf, "Luther and Mohammedanism", s. 167-68; Arslan, "Luther, Martin", *DİA*, XXVII, 238.

metne ve bu metne ilave ettiği zaman zaman doğru ancak çoğu zaman da İslam ile uyuşmayan yorumlara dayanmaktadır. Bu meyanda onun, kendisinden önce yaşamış olan Alman teolog Nikolaus von Kues'nın (1401-1464) yoğun bir Kur'an araştırması neticesinde ortaya koyduğu ve zamanın İslâm karşıtı yazıları içerisinde nisbeten ılımlı sayılan *Cribratio Alkorani*'sini okuduğuna dair görüş³⁹ de önem kazanır. Zira şayet Luther, İslâm'a karşı ön yargılardan nisbeten uzak olduğunu söylediğimiz bu kitabı görmüş veya okumuşsa, onun, neden bu kitaptan söz etmediği ve onu Almanca'ya tercüme etmeyi düşünmeyip Ricoldus'ununki tercih ettiği sorusu burada anlamlı hale gelmektedir. Kanaatimizce bu, Türk tehlikesi ve korkusu muvâcehesinde, yani politik şartlar neticesinde şekillenmiş Luther'in İslâm'a ve Kur'an'a yönelik tutumuyla yakından ilgilidir. Tabir yerinde ise Luther, bilinçli olarak iki tercümeden en kötü olanı tercih etmiştir. İslâm'a yönelik tutumunda ve kendi ifadesi ile "İslâm'ın nerede ve nasıl kısım kısım" hristiyan inancına baktığını öğrenmede bu tercihin de rolü olmuştur. Ne var ki Osmanlı tehlikesi nedeniyle, dönemin diğer şahsiyetleri gibi Luther'in de Türk - dolayısıyla İslâm- düşmanlığı korosuna katıldığı ve İslâm ile Papalığı aynı kefeyle yerleştirdiği için muhtemelen Nikolaus von Kues'un tercümesini tercih etmemiştir. İslâm'a yönelik antipatisinin sâbitleşmesi anlamına da gelen bu tutum, onun Ricoldus'un Kur'an çevirisini Almanca'ya tercümedeki amacını açıklarken kullandığı "Muhammed'in inancının ne kadar bozuk bir inanç olduğunun biz Almanlar tarafından iyice anlaşılması ve kendi hristiyan inancımızda daha da güçlenmemiz için"⁴⁰ şeklindeki ifadelerinde açıkça görülmektedir. Yine bu maksatla o, ömrünün sonlarına doğru Kur'an'ın Latince'ye ilk çevirisi olan ve Toledo'da kurulan Cluny Ruhban Okulu rahiplerinden Petrus Venerabilis/Peter the Venerable'nin başını çektiği bir komisyonun⁴¹ gözetiminde 1142-1143 yılları arasında Robert von Ketton tarafından gerçekleştirilen tercümenin, tartışmalı olan basımı için Basel Kent Konsili'ne mektup yazarak basılması konusunda gayret sarfetmiştir. Bu mektuptaki şu ifadeleri, Luther'in İslâm ve Kur'an'a yönelik ömrünün son senelerindeki tutumunu ortaya koymaktadır:

"Kur'an'larının ne kadar Tanrı belası, ne kadar bozuk, ne kadar umutsuz, yalanlarla ve uydurma efsanelerle dolu bir kitap olduğunu hristiyanlara göstermek sureti ile Muhammed'e ve Türkler'e bundan daha çok can sıkacak ve daha fazla zarar verecek (tüm silahlardan da fazla) şey olmaması beni buna sevketti."⁴²

³⁹ Egil Grislis, "Luther and the Turks", s. 188.

⁴⁰ Bk. Hagemann, *Martin Luther ve İslam Anlayışı*, s. 25. Ayrıca bk. Grislis, "Luther and the Turks", II, s. 280. Yine bu yöndeki bazı değerlendirmeler için bk. G. Simon, "Luther's Attitude Towards Islam", s. 258.

⁴¹ Peter the Venerable'nin önderliğindeki bu komisyonda Herman of Dalmatia, Robert of Ketton, Peter of Toledo, Peter of Poitiers ve Muhammed adında bir müslüman yer almıştır (bk. J. Kritzeck, *Peter the Venerable and Islam*, Princeton 1964, s. 57-100). Bu heyet, o günlerde İspanya müslümanları arsında yaygın olan bazı önemli eserler ile İslâm'a karşı Hristiyanlığı savunan bazı Arapça reddiyeleri tercüme etmiştir. "Collectio Toletano" adını taşıyan bu çeviri koleksiyonun, XVII. yüzyıla kadar Avrupa'da çok itibar gördüğü belirtilir (bk. Bekir Karlığa, *İslam Düşüncesinin Batı Düşüncesine Etkileri*, s. 114).

⁴² Hagenbach, K.R., *Luther und der Koran vor dem Rathe zu Basel*, s. 299 -Hagemann'ın *Martin Luther ve İslam Anlayışı* adlı eserinden (s. 25) naklen-. Ayrıca "Luther and the Turks" adlı önemli makalenin sahibi Egil Grislis de benzer görüşlere yer vermektedir (bk. I, s. 188 -6 nolu dipnot-). Yine bk. G. Simon, "Luther's Attitude Towards Islam", s. 258.

Nihayetinde Luther'in bu mektubu etkili olmuş olacak ki, tercümenin basımına izin verilmiştir. Luther de bunu okuyup bir önsöz yazmış ve 1543'te bu tercüme basılmıştır.⁴³ Bu geviye Peter the Venerable'nin yaptığı açıklamalar, İslâm, Kur'an ve Hz. Peygamber konusunda Batı'da hristiyanların temel bilgi kaynaklarından biri olmuştur. Peter'e göre, fslim iyi ile kötüyü birbirine mezcetmekte, hakkı bâtilla karıştırmaktaydı. Sapkınların yolunu izleyerek, hristiyan îmanından bazı şeyleri kabul ederken, diğerlerini de reddetmekteydi. Hz. Peygamber, Hz. İlsâ'nın peygamber olduğunu kabul ederken ilâhlığını kabul etmemekteydi. Böylece ona göre, bu tezi savunan ancak 324'teki İznik Konsili'nde reddedilen, sonra da aforoz edilen eski Arian sapkınlık İslâm'da dirilmiş olmaktadır. Bu itibarla o, "Muhammedîler" olarak nitelediği müslümanların tekrar Hristiyanlığa doneceklerine inanır ve şöyle der:

"Şayet (iyi yetişmiş) hristiyanlar (misyonerler) Muhammedîler'in arasında çoğalırlarsa, onlar tekrar Hristiyanlığa geri döneceklerdir."⁴⁴

Bu maksatla Luther, Papa'nın Türkler'le savaşı teşvik ve organize temek yerine gidip onlara İncil'in öğretilerini anlatacak misyonerler temin etmesi gerektiğini söyler.⁴⁵

Bütün bu bilgiler ışığında şu soylenebilir ki, Osmanlı'nın Viyana'yi kuşatmasıyla Luther'in komşu kültürü oluşturan İslâm Dîni ve onun birinci kaynağı Kur'an'a yönelik alakası, teolojik olmaktan ziyade politik/siyasal sebeplere dayanmaktadır. Onun gerek İslâm, Kur'an ve Hz. Peygamber ile alakalı yorumları, tabiatıyla dönemin siyasal olaylarından ve dönemin fslim'a yönelik negatif atmosferinden etkilenmiştir. Bu itibarla Luther'in İslâm'a dair değerlendirmeleri pek çok eksiklik, yanlışlık ve on yargılar igermektedir. Bununla birlikte onun, İslam ve müslümanlara dair bazan vâkıya uygun tesbitler yaptığı, detay vermeksizin -ve eleştirerek de olsa- İslâm'ın fevhîd ilkesine dair doğru bilgiler verdiği⁴⁶ ve İbn Sînâ, İbn Rüşd gibi İslâm filozoflarını zikrettiği ifade edilmektedir.⁴⁷ O İslâm'ın inanç esaslarından daha ziyade pratik uygulamalara bakan yönünü ele aldığı belirtilmektedir.⁴⁸ Onun müslümanların yaşantısından, kendisi için örnek teşkil edecek bazı olumlu yönler çıkarması da dikkat çeker. Özellikle müslümanların (Türklerin) yaşantısına dair hayranlığını ifade eden, aşağıda ayrıca ele alınacak bazı sözleri, bu kabildendir. Bu açıdan Luther'in, İslâm karşıtı polemiçiler safında yer almasına rağmen kendisinden önceki Orta Çağ yazarlarından ayrılan yönlerinin bulunduğu ve İslâm'ı birlikte yaşanabilecek bir din

⁴³ Bk. Hagemann, Martin *Luther ve İslam Anlayışı*, s. 25-26. Ayrıca bk. Hakan Olgun, *Luther ve Reformu*, s. 190-91. Öte yandan bu çevirinin basımında Luther'in önsözüne yer verilmediği de bazı araştırmacılar tarafından ifade edilmektedir (bk. J. Slomp, "Luther en de Wortels van het Anti-Islamisme", s. 11).

⁴⁴ G. Simon, "Luther's Attitude Towards Islam", s. 261

⁴⁵ Bk. G. Simon, "Luther's Attitude Towards Islam", s. 261.

⁴⁶ Bk. C. Umhau Wolf, "Luther and Mohammedanism", s. 168-69. Hatta buradaki ifadelerinde Luther'in, İhlâs Sûresi'ni anlattığı bile söylenebilir.

⁴⁷ Bk. G. Simon, "Luther's Attitude Towards Islam", s. 258.

⁴⁸ Hz. Peygamber'i Papa'ya benzettiğine dair bk. Neil Elliott, From "The Heresy of the Saracens" to "The War against the Turks", Occasional Paper, The University of Birmingham, s. 26.

olarak gördüğü belirtilmelidir.⁴⁹ Ancak bu tür sözleri o, hristiyan olmayanlarda ve Hristiyanlığın dışında olduğu için, “boş görüntü ve hiç bir işe yaramaz” olarak görür.⁵⁰

Luther'in insanî bazı hususlarda müslümanları (Türkleri) övmesine karşın teolojik açıdan İslâm ve Kur'an'a yönelik olarak çoğunlukla saplantılı tavırlara sahiptir. Mesela Hristiyan inancının kılıçla yayılamayacağını söylerken⁵¹ “İslâm'ın yayılması savaşlar sonucu olmuştur” iddiası, bunlardan biridir. Genelde “İslâm'ın şiddet, Hristiyanlığın ise barış dîni, Hz. İsa'nın barış peygamberi Hz. Peygamber'in ise savaş ve kılıç peygamberi olduğu” dolayısıyla İslâm'ın bir “savaşçılar dîni” olduğu şeklinde formüle edilen bu tez, hristiyan polemikçiler tarafından Orta Çağ'dan bu yana ısrarla savunulmuş ve günümüzde de sıkça gündeme getirilmektedir. Yine Mekke döneminde İslâm'ın kapanık ve ibadete dönük bir inanç olarak başladıktan sonra Medine döneminde derece derece bir “savaşçılar dîni”ne dönüştüğü iddiası da, Max Weber'den Ignaz Goldziher'e pek çok Batılı yazar, düşünür ve şarkiyatçı tarafından dillendirilmiştir. Bu meyanda Luther de, Almanca'ya çevirdiği Ricoldus'un “Contra legem Saracenorum” adlı yazısındaki “Quam violenta sit lex Saracenorum” ifadesini, “Mehmet'in kanunu korkunç gaddar ve hiddetlidir” diye tercüme etmiştir. Luther'e göre İslâm, şeytanın gücü olarak sadece hristiyan inancını yok etmemekte, aynı zamanda tüm dünyevî idaresini de ortadan kaldırmaktadır.

Yine Luther, Yahyâ ed-Dimeşkî/John Damascen'den kendi dönemine kadarki dönemde yazılmış İslâm'a yönelik polemik eserlerinde⁵² sıkça tekrarlanan bir iddiayı tekrarlamış ve Kur'an'ı, yahudilerin Talmud'u ve Papa'nın emir ve hükümleri ile eşdeğer saymıştır. İslâm'ı vahiy/ilahî kaynaklı olmadığını ileri sürmüş,⁵³ ve ayrı bir din olarak değil, Hristiyanlığın heretik bir kolu olarak görmüştür.⁵⁴ Buna göre Kur'an'ı da Luther, nastûrîler ve yahudilerin yardımıyla yazılmış beşer ürünü bir kitap olarak görmektedir.⁵⁵ Tabiatıyla bu kitabı yazan kişi Luther'e göre Hz. Peygamber'dir. Şu halde Hz. Peygamber'in bu kitabı nasıl yazdığı sorusunun Luther'ce cevaplanması gereği açıktır. Luther bu soruya detaylı cevaplar vermese de, Kur'an'ı yazarken Hz. Peygamber'e yahudiler ve nastûrîlerin yardım ettiğini öne sürer.⁵⁶ Ancak İslâm'a yönelik polemik türü eserlerde ve oryantalistik çalışmalarda sıklıkla gündeme getirilen, Hz. Peygamber döneminde Arap Yarımadası'nda özellikle de Mekke ve Medine'de bulunan yahudi ve hristiyanlardan

⁴⁹ Bk. Neil Elliott, *From “The Heresy of the Saracens” to “The War against the Turks”*, s. 28.

⁵⁰ Bk. Luther, *Türklere Karşı Ordu Vaazı*, 393, 23 -Hagemann'ın *Luther ve İslam Anlayışı* (s. 21) adlı eserinden naklen-.

⁵¹ Bk. Egil Grisli, “Luther and the Turks”, I, s. 181, 82.

⁵² Bu eserlerin ilk ve en önemlilerinden biri, Yahyâ ed-Dimeşkî'nin (Jean Damascen/John of Damascus) *De Haeresibus* adlı eserinde “İsmailî Sapıklık” başlığı altında ortaya attığı iddialardır (bk. Karlığa, *İslam Düşüncesinin Batı Düşüncesine Etkileri*, İstanbul 1993, s. 70). Bir diğeri de yukarıda sözünü ettiğimiz Petrus Venerabilis'in başını çektiği komisyonun hazırladığı bilinen ilk Latince Kur'an tercümesi ve Petrus'un buna yaptığı açıklamalardır.

⁵³ Bk. C. Umhau Wolf, “Luther and Mohammedanism”, s. 167. Ayrıca benzer görüşler için bk. W. Nijenhuis, “Luther en de Islam”, *Nederlandse Theologische Tijdschrift*, 1979, s. 198.

⁵⁴ Ayrıca bk. Francis Nigel Lee, *Luther on Islam and the Papacy*, s. 27. Ayrıca bk. W. Nijenhuis, “Luther en de Islam”, s. 198; Hakan Olgun, *Luther ve Reformu*, s. 197.

⁵⁵ Bk. Grisli, “Luther and the Turks”, II, 279-80. W. Nijenhuis, “Luther en de Islam”, s. 199.

⁵⁶ Bk. C. Umhau Wolf, “Luther and Mohammedanism”, s. 167.

bazılarının Hz. Peygamber'e hocalık ettiği iddiası burada devreye girmektedir.⁵⁷ Bu tür iddialarda genellikle daha 11 yaşında bir çocukken Şam Seferi'nde Busrâ'da karşılaştığı Râhip Bahîra, Mekke'de yaşayan ve geçmiş kutsal kitapları okuyabilen bilge şahsiyet Varaka b. Nevfel, Hz. Peygamber ile teolojik içerikli bir tartışması kaynaklarda aktarılan Süveyd b. Sâmit ile Addâs ve Şemmâs gibi bazı hristiyan kölelerin ismi ile Hz. Peygamber'in Medine'de ziyaret ettiği yahudilere ait mabed olan Bet-ha Midrash/Bey-tü'l-Midrâs'taki hahamlarla olan teolojik konuşma öne çıkarılmaktadır.⁵⁸

Tabiatıyla bu iddianın Luther'i ulaştırdığı nokta, İslâm'ın Yahudilik, Hristiyanlık ve hatta putperestlik gibi din ve kültürlerden alınan unsurlarla oluşturulmuş muştak/türemiş bir din olarak görmesi olmuştur. Ancak Luther, her ne kadar Hz. Peygamber'in, sapkın/heretik bir hristiyan mezhebi olarak gördüğü Arianizm'e⁵⁹ bağlı olduğunu ve Nastûrîlik⁶⁰ gibi diğer hristiyan mezheplerinin ona etki ettiğini düşünse de, İslâm'ın pek çok dînî inanç ve uygulamada daha ziyade Yahudilik ile benzerlik arzettiğini söylemiştir.⁶¹ "İslâm'ın yahudi-hristiyan kökeni teorisi"⁶² olarak isimlendirebileceğimiz bu görüş, Luther sonrası dönemdeki Batı'lı düşünürler ve özellikle de XVIII. yüzyılın başlarından⁶³ itibaren oryantalistlerce sıklıkla gündeme getirilen bir argümandır. Bu iddialar, genellikle -İngilizce olarak- "borrowing=ödünc alma", "influence=etki", "origins of İslâm=İslâm'ın kökenleri", "spirit of İslâm=İslâm'ın rûhu" ve "Muhammedanism" gibi terim ve başlıklarla açıklanmaya çalışılır. Bu meyanda diğer kültürlerin ve özellikle Yahudiliğin İslâm'a etkisi iddialarının ilk ve en önemlilerinden biri, Almanya'da Reformist Yahudiliğin kurucusu ve meşhur şarkiyatçı I. Goldziher'in hocalarından Abraham Geiger'in (1810-1874) *Judaism and İslâm* adlı eserinde dile getirdiği iddialardır. Ona göre Hz. Peygamber, Yahudilik ve Hristiyanlığa

⁵⁷ Bk. C. Umhau Wolf, "Luther and Mohammedanism", s. 165.

⁵⁸ Bu konuda bk. Özcan Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, İstanbul 2006, s. 149-198.

⁵⁹ "Arianizm", Hz. İsa'nın ilahlığı fikrini kabul etmeyen ve dolayısıyla hristiyanlarca heretik/sapık olarak kabul edilen bir akımdır (bk. Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Ankara 1998, s. 40).

⁶⁰ Nastûrîlik ise Hz. İsa'da ilahî ve beşerî/insanî şahsiyetlerin birbirine karışmaksızın varlığını sürdürdüğünü savunan akımdır (bk. Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, s. 279).

⁶¹ Bk. C. Umhau Wolf, "Luther and Mohammedanism", s. 165, 166.

⁶² Bu konuda bk. Özcan Hıdır, "İslâm'ın Yahudi Kökeni Teorisi İle İlgili İddialar ve Çalışmalar", *İlam Araştırma Dergisi*, III/1, s. 155-69. Ayrıca bk. Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, s. 413-438.

⁶³ Batı'daki şarkiyat çalışmalarının tarihini belki Haçlı seferlerine kadar götürmek mümkündür. Ancak bu çalışmaların yoğun ve sistemli olarak başladığı tarih, XVIII. yüzyıldır. Öte yandan, İslâm ve dolayısıyla Kur'an'ın yahudi ve hristiyan kültürünün etkisinde kaldığı iddialarının başlangıcını, aslında İslâm'ın zuhûru yıllarına götürmek bile mümkündür. Zira Kur'an'ın ilk nâzil olmaya başlamasıyla, Mekke müşriklerinin bu yeni dînî nereden ve nasıl oluşturduğu ile ilgili Hz. Peygamber'e yönelttiği suçlamalardan biri de, onun bu dînî, başta Yahudilik ve Hristiyanlık olmak üzere geçmiş kültür ve dinlerden etkilenecek meydana getirdiğidir. Kur'an'da, Mekke müşriklerinin, Kur'an'ı Hz. Peygamber'e bir insanın öğrettiği yönündeki suçlamaları dile getirilip (bk. en-Nahl 16/103), Hz. Peygamber'e bu Kur'an'ı öğrettiğini iddia ettikleri kimselerin dilinin de "a'cemi" olduğunu, halbuki Kur'an'ın apaçık bir Arapça olarak indirildiğini belirtilir. Âyetin tefsirinde müfessirler, insanları şüpheye düşürmek için müşriklerin Kur'an'ı Hz. Peygamber'e bazı hristiyan, yahudi ve diğer din ve kültürler mensup hemen hemen hepsi köle olan bazı kimselerin öğrettiği suçlamasında bulunduklarını ifade ederek, onların ismini zikrederler (bk. Taberî, *Tefsir*, VIII, 231-234; Râzî, *Tefsir*, X, 94). Bu yönüyle meseleye bakılırsa, "İslâm'ın yahudi-hristiyan kökeni teorisi"ni savunan şarkiyatçıların, İslâm'ın zuhûru yıllarındaki müşriklerin Kur'an, Hz. Peygamber ve dolayısıyla İslâm'a yönelik iddialarının modern bir versiyonu ile karşımızda oldukları söylenebilir.

ait pek çok gerçeği bile doğru olarak telakkî edemeyip onları yanlış anlayan câhil bir “derlemeci (antologist)”; İslâm ise, Yahudiliğin bozulup değiştirilmiş ve pagan/put-perest kültürüyle karıştırılmış bir devamıdır.

Zikri geçen eserinde Geiger’in, zaman zaman polemiğin sınırlarını da aşan saldırgan bir üslûp kullanması bir yana, araştırma öncesi kurguladığı İslâm ve Kur’an ile ilgili düşüncelerini tarihî yanlış (anakronizm) ve peşin hükümlerle ortaya koyması dikkat çeker. Geiger’in bu eserindeki tutumu her ne kadar B. Lewis tarafından “Yahûdiliğin İslâm’a katkısı” gibi yumuşak ve masum bir üslûpla tavsif edilmeye çalışılsa da, “Muhammed Yahudilik’ten ne ödünç aldı?” veya “Muhammed Yahudilik’ten ödünç alabildi mi?” ve eğer aldıysa “Onun için bu ödünç alma işlemi nasıl oldu?” gibi, soru üslûbu içerisinde çeşitli varsayım ve önermelerle,⁶⁴ XIX. yüzyılda Avrupa’daki şarkiyatçıların İslâm’a ve Hz. Peygamber’e olan saldırgan tavırlarının tipik bir örneğini vermiştir. Zira sömürgeciliğin de tesiriyle, Batı’daki şarkiyat çalışmalarının başlayıp hız kazandığı söz konusu asırdaki şarkiyat çalışmalarının hemen hemen her biri, değişik şekillerde de olsa, Geiger’in çalışmasındaki fikirlerine atıfta bulunmakta ve onları zikretme gereği duymaktadır. Ancak Geiger’in eserin günümüzdeki anlamı, modern dönemde yahudi kutsal kitapları ile Kur’an’ı mukayese eden çalışmaların ilki olmasıdır.

Geiger’den sonraki yıllarda onun ortaya attığı fikirleri geliştirip farklı üslûp ve tarzda dile getiren pek çok şarkiyatçı bulunmaktadır. Bunların en başta gelenleri arasında Ignaz Goldziher,⁶⁵ Charles C. Torrey’in (ö. 1956),⁶⁶ Abraham Katsh,⁶⁷ Samuel D. Goitein (ö. 1984),⁶⁸ Alfred Guillaume⁶⁹ ve Joseph Horovitz’i⁷⁰ saymak mümkündür.

⁶⁴ Geiger’in her biri birer başlık halindeki benzer önermeleri için bk. *Judaism and Islam*, New York 1970, s. 3, 4, 17, 21, 26.

⁶⁵ Goldziher’in özellikle, “Ueber Bibelcitaten in Muhammedanischen Schriften”, “Ueber Jüdische sitten und hebraische aus Muhammedanischen Schriften” (Goldziher, *Gesammelte Schriften*, II, 77-101; III, 309-315) adlı çalışmaları önemlidir. Onun bu yöndeki bazı görüşleri için de ayrıca bk. *el-Akide ve ş-şerîa*, Beyrut 1946, s. 13-14, 17-18. Öte yandan Pers kültürü ile Hristiyanlık ve hatta Budizm’in İslâmî ilimler ile İslâm kaynaklarına etkisi konusunda çalışmalar ortaya koyan Goldziher’in, çeşitli vesilelerle muhtelif yazılarında dile getirmesine rağmen, Yahudiliğin İslâm’da var olduğu iddia edilen tesirlerine dair müstakil bir çalışma yapmaması, bazı yahudi asıllı yazarlar tarafından oldukça dikkat çekici bulunur (bk. Lazarus-Yafeh, “el-Fikru’l-İslâmî ve’l-fikru’l-yahûdî”, *el-İctihad*, XXVIII, 1416/1995, s. 187).

⁶⁶ Bk. Torrey, *The Jewish Foundation of Islam*, New York 1967, s. 2, 6, 8-18, 26, 31, 34, 36-37, 39, 41, 46, 61.

⁶⁷ Katsh’ın bu ve benzeri iddiaları için bk. *Judaism in Islam*, New York 1954, s. xii, xiii, xvi, xvii (Giriş kısmı).

⁶⁸ Bk. Goitein, *Jews and Arabs*, New York 1974, s. 47, 129-130. Ayrıca Goitein’in bu yöndeki diğer bazı görüş ve iddiaları için bk. “Muhammad’s Inspiration by Judaism”, *JSS*, IX, 1958, s. 161. Goitein ikinci olarak zikredilen eserinde “The Jewish Tradition in Islam=İslâm’da Yahudiliğe ait Unsurlar” adıyla bir bölüm açmış ve İslâm’da var olduğunu düşündüğü yahudi din ve kültürüne ait unsurları zikretmiştir. Goitein’in ayrıca “Muhammed’in En Gözde Hocaları Kimlerdir?” isimli, İbrânîce makalesi (bk. *Tarbiz*, XXIII, 1952, s. 146-59) bulunmaktadır.

⁶⁹ Bk. Guillaume, “The Influence of Judaism on Islam”, *The Legacy of Israel*, Oxford 1928, s. 130, 132.

⁷⁰ Bu çalışmasında Horovitz, Nûh, Lût, Mûsâ, Hâmân, İsrâîl, İsmâîl gibi pek çok özel isim ile (bk. “Jewish Proper Names and Derivatives in the Koran”, *HUCA*, II, 1925, s. 150-184) “Adopted Foreign Words=(Kur’an’da) Özümşenen Yabancı Kelimeler” başlığı altında, pek çoğunu Geiger’in de zikrettiği, toplam 58 kelimeyi ayrı ayrı tetkik etmekte ve bunların kökeninin İbrânîce olduğunu savunmaktadır (bk. s. 184-227).

Her ne kadar bu yönde bir bilgi tesbit edememişsek de, Luther'in bu konudaki görüşlerinin, sözü geçen oryantalistlere ilham kaynağı olduğu belirtilmelidir.

Luther'in Hz. Peygamber'e yönelik tutumu, yukarıda vurguladığımız üzere, bahsi geçen çerçevededir. Yani o da Kur'an'ı, "Muhammad's Qur'an" tabirini kullanarak,⁷¹ Hz. Peygamber'in yazdığı bir kitap olarak görmekte ve dolayısıyla İslâm Dini'ni de Onun (s.a.) oluşturduğuna inanmaktadır. Ancak burada bu konuya ayrıca temas etmek, Danimarka'daki "Karikatür krizi" ile son olarak Papa XVI. Benedict'in sözlerinin tarihî arka planını anlamada faydalı olacaktır. Zira yukarıda da vurguladığımız gibi, Luther'in Hz. Peygamber'e yönelik tasvirlerinin, Batı'da Hz. Peygamber imajının⁷² oluşmasında etkisi büyüktür.

Öncelikle şu belirtilmelidir ki Luther, Hz. İsa bağlamında Kur'an'an'daki peygamberlik inancını eleştirmektedir. Ona göre Hz. İsa'ya Hristiyanlığın inandığı gibi inanmanın hristiyan inancının doruk noktası olduğunu söylemektedir. Luther'e göre Kur'an'da Hz. İsa'ya verilen öneme rağmen, ona Tanrı'nın oğlu olarak inanılmadığını söylemekte ve şu ifadelerle yer vermektedir:

"Kur'an İsa'yı ve Meryem'i hiç günahı olmayanlar olarak çok övüyor. Fakat İsmail ve Yunus gibi kutsal bir peygamber olmalarından başka bir şey söylemiyor. Tanrı'nın oğlu olduğunu ve gerçek Tanrı olduğunu inkar ediyor."⁷³

"İsa burada (Kur'an'da) kurtarıcı değil, kral değil, günahların affı değil, ne lütuf ne de kutsal ruh. Ne baba, ne oğul ne kutsal ruh, ne vaftiz, ne takdis merasimi, ne İncil, ne inanç, ne de tüm hristiyan öğretisi ve yapısı. Hiç biri yok. Çünkü Muhammed'in kendi öğretisi ve özellikle kılıç öğretisi var. Türk inancının aslı da budur."⁷⁴

Hz. İsa ile Hz. Peygamber arasında mukayeseler yapan Luther, netice olarak Hz. Peygamber'i Doğu Hristiyanlığı'na ait "heretik" bir mezhep sayılan Aryuşçuluğun bir mensubu olarak görmekte ve O'nun, Hz. İsa, Meryem ve havâileri takdir etmesini de bir türlü izah edememektedir.⁷⁵ Hz. Peygamber'in İncil'e yönelik tavrının karışık olduğunu bazan İncil'in geçersizliğini söylediğini bazan da onu övdüğünü söyleyen Luther, Hz. Peygamber'in "teslis" inancını reddetmesini de ayrıca eleştirir.⁷⁶ Ona göre müslümanlar, bir taraftan Hz. İsa'nın semaya yükseltildiğine, diğer taraftan Hz. Muhammed'in öldüğüne inanmakla çelişki içindedirler. Dolayısıyla İsa yaşadığı halde

⁷¹ Bk. Grislis, "Luther and the Turks", II, s. 276.

⁷² "Batı'da Hz. Peygamber İmajı" adıyla, İslâm'ın zuhuru yıllarından itibaren Batı'da Hz. Peygamber'e yönelik imaj ve bu imajın asırlar boyunca nasıl şekillendiği, oryantalistik çalışmaları nasıl etkilediği ve günümüzdeki tezahürlerinin ne olduğuna dair tarafımızdan sürdürülen kitap çalışması, bulunmaktadır. Bu çalışmada Martin Luther'in Hz. Peygamber'e yönelik görüş ve tutumunu ayrıca ele alacağız.

⁷³ Luther, *Türklere Karşı Savaş Hakkında*, s. 122, 2-5; krş. *Türklere Karşı Ordu Vaazı*, s. 168, 20. - Hagemann'ın *Luther ve İslam Anlayışı* (s. 20) adlı eserinden naklen-.

⁷⁴ Luther, *Türklere Karşı Savaş Hakkında*, s. 122, 19-24 -Hagemann'ın *Luther ve İslam Anlayışı* (s. 21) adlı eserinden naklen-.

⁷⁵ Bk. C. Umhau Wolf, "Luther and Mohammedanism", s. 169-70; Arslan, Adnan, "Luther, Martin", *DİA*, XXVII, s. 238. Benzer görüşler için ayrıca bk. Francis Nigel Lee, *Luther on Islam and the Papacy*, s. 3.

⁷⁶ Bk. G. Simon, "Luther's Attitude Towards Islam", s. 260-61; C. Umhau Wolf, "Luther and Mohammedanism", s. 169-70; W. Nijenhuis, "Luther en de Islam" s. 201.

Muhammed öldüğüne göre müslümanlar İsa'nın Muhammed'den üstün olduğunu kabul etmelidir.⁷⁷

Luther Hz. Peygamber'i beklenen Deccâl olarak görmemekte, ancak tarih boyunca gelen “şeytanın hizmetçileri”nden biri olduğuna inanmaktadır.⁷⁸ Luther öncesi dönemlerde de Avrupa’da, Hz. Peygamber'i “boynuzlu canavara” benzetmek ve “boynuzlu şeytan” olarak tasvir etmek oldukça yaygındı. Yine *Daniel/Danyal Apokalyps*’inde sözü edilen “on boynuzlu canavarlar”ın da müslümanlar olduğu yönünde görüşler ortaya atılıyordu. Hatta o dönemlerde gerçekleştirilen bir Kur'an tercümesinin kenarına yapılan resimde Hz. Peygamber'in bir yılan şeklinde canlandırıldığı kaydedilmektedir.⁷⁹ Luther'e göre ayrıca, İslâm'ın gelişi kıyâmet alâmeti olduğunu için Hz. Peygamber'e yönelik polemiği de sert olmuştur. *Johannes* kitabına dayanarak Hz. Peygamber ile alakalı şu ifadelerde bulunmuştur:

“Muhammed yalancı bir ruha sahip olduğundan ve şeytan da Kur'an'ı ile ruhları öldürdüğünden onun da yola koyulup kılıcını da alarak bedenleri öldürmek için saldırması gerekiyordu. Böylece Türk inancı vaaz ve mucizelerle değil, kılıç ve katliamla ilerledi.”⁸⁰

Bu ifadeleriyle Luther aslında hristiyanların müslümanlarla olan geleneksel polemiklerinde yönelttikleri ve günümüzde de oldukça etkili olan “Hz. Peygamber'in şeytanın yönlendirmesiyle hareket ettiği ve dolayısıyla Kur'an'ın da Allah kelâmı olmayıp onun eseri olduğu” polemiğini yöneltmiştir. Böylece Kur'an'da ifadesini bulan Hz. Peygamber'in “hâtemu'l-enbiyâ=peygamberlerin sonuncusu” olarak gönderildiği gerçeğini geçersiz kılmaya çalışmıştır. Hatta İslâm'ın peygamberinin, “şeytanların mührü/sonuncusu” olarak tasvir edildiği belirtilmektedir.⁸¹ Hem Bizans hem de latin kökenli İslâm karşıtı polemiklerin⁸² genelinde görülen bu suçlama, Luther'in Almanca'ya çevirdiği Ricoldus'un “Contra legem Saracenorum” adlı yazısındaki bir bölümde şöyle ifadesini bulmuştur:

“Herkalit'in zamanında bu dünyaya bir insan geldi. O bir şeytandır ve şeytanın ilk çocuğu hakikate ve hristiyan kilisesine karşıdır. Mehmet isminde. O bunu insanlara aşıladı. Tüm yalancıların babası ve yardımcısı olarak yalanlarla dolu, haksız bir kanun yayıyor. Fakat Tanrı'nın ağzından çıkmış gibi gösterdi ve buna da Kur'an dedi.”

Hz. Peygamber'i bir peygamber olarak görmeyen Luther, “Hz. Peygamber'in krallığı (the kingdom of Muhammad)” diyerek İslâm'ı bir krallığa, Hz. Peygamber'i de bir krala benzetmiş ve bu krallığın Doğu'da yükseldiğini söylemiştir. Luther'e göre

⁷⁷ Bk. C. Umhau Wolf, “Luther and Mohammedanism”, s. 170-71; Arslan, Adnan, “Luther, Martin”, s. 238.

⁷⁸ Bk. Grislis, “Luther and the Turks”, II, s. 276. Ayrıca bk. Francis Nigel Lee, *Luther on Islam and the Papacy*, s. 20 –Bu çalışma internette “google” arama motorundaki taramamız sonucu temin edilmiştir.

⁷⁹ Bk. Bekir Kılıç, *İslam Düşüncesinin Batı Düşüncesine Etkisi*, s. 108-109.

⁸⁰ Luther, *Türklerle Savaş Hakkında*, s. 124

⁸¹ Bk. J. Slomp, “Luther en de Wortels van het Anti-Islamisme”, s. 8.

⁸² Bu konudaki Bizans polemikleri için bk. A. Th. Khoury, *Polemique Byzantine contre l'Islam*, Leiden 1972, s. 345-352.

Batı'da ise, "sahte peygamber" olarak nitelediği Papa'nın ve Papalığın krallığı (the kingdom of the Pope) yükselmiştir.⁸³ Böylece o, Papalık ile Hz. Peygamber'in her ikisinin de dünyevî iktidarlara sahip olduklarını ima etmiş ve Hz. Peygamber'i Papa'ya benzetmiştir.⁸⁴

Luther'in Hz. Peygamber'e yönelik tasvirleri, daha ziyade tercüme ettiği Kur'an'dan yaptığı çıkarımlara ve kendisinin karşılaştığı müslümanlardan –muhtemelen bazı sûfiler-⁸⁵ elde ettiği şifâhî bazı bilgilere dayanır. O bu bilgileri de çoğunlukla yorumlamış ve Hz. Peygamber hakkında doğruyu yansıtmayan kanaatler izhar etmiştir. Hollandalı araştırmacı J. Slomp'un da ifade ettiği⁸⁶ gibi, Hz. Peygamber'in huzuruna gelip ona bir şey söylemenin zor olduğu ve Onun döneminde insanların toplantı yapma hakkının bile bulunmadığını söylemesi, şayet ön yargı değilse bilgi hatasıdır. Luther'in Hz. Peygamber'in sîretiyle alakalı genel bazı hususların tenkidi dışında herhangi bir detay vermemesi, onun bu konuda fazla bilgi sahibi olmadığı veya herhangi bir kitap okumadığını gösterir.⁸⁷

Luther'in Hz. Peygamber ile alakalı bu ve benzeri görüş ve iddialarının, tıpkı aşağıda ele alacağımız Türkler'le ilgili Batı'da var olan olumsuz imajda olduğu gibi, günümüz Batı'lı zihinlerde Hz. Peygamber imajının olumsuz şekillenmesinde etkisi büyük olmuştur.⁸⁸

Luther'in "Türk" ve Türkler'e Yönelik Tutumu

Yukarıda da söylendiği üzere Luther'in yaşadığı dönem, İslâm ile Hristiyanlığın yoğun olarak karşılaştığı bir zaman dilimine denk düşmektedir. Bu dönemde İslâm'ı devlet olarak temsil eden Osmanlı, siyasal gücünü bütün Avrupa üzerinde hissettirmekteydi. 1512-17 senelerinde toplanan "Ekümenik konsil"'in Türkler'i "hristiyan milletlerin önemli bir düşmanı" olarak tanımlaması,⁸⁹ Avrupa'daki "Türk" imaj ve korkusunun boyutlarını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Luther'in reform hareketini başlattığı dönemlerde –ki 31 Ekim 1517'de⁹⁰ Luther'in Wittenberg⁹¹ Kilisesi kapısına 95 maddelik bildirisini asmasıyla başlamıştır– henüz Osmanlılar, Avrupa ortalarına kadar ilerlemişler ve hristiyan dünyadaki –aslında Batı'da– zihinlerde derin izler bırakacak olan Viyana Kuşatması'nı gerçekleştirmemişlerdir. Bununla

⁸³ Bk. Grislis, "Luther and the Turks", II, s. 275.

⁸⁴ Luther'in Hz. Peygamber'i Papa'ya benzettiğine dair bk. Neil Elliott, *From "The Heresy of the Saracens" to "The War against the Turks"*, s. 26, 28; Francis Nigel Lee, *Luther on Islam and the Papacy*, s. 21, 23.

⁸⁵ Bu yönde bir yorum için bk. C. Umhau Wolf, "Luther and Mohammedanism", s. 173.

⁸⁶ Bk. J. Slomp, "Luther en de Wortels van het Anti-Islamisme", s. 10.

⁸⁷ Bu konuda bk. C. Umhau Wolf, "Luther and Mohammedanism", s. 166-67.

⁸⁸ Bu yöndeki bazı örnekler konusunda bk. J. Slomp, "Luther en de Wortels van het Anti-Islamisme", s. 11.

⁸⁹ Bk. Chadwick, O, *The Reformation*, London 1990, s. 12.

⁹⁰ 1917, aynı zamanda Osmanlı Sultanı Yavuz Sultan Selim'in "Halife" olarak anılmaya başladığı tarihtir.

⁹¹ Wittenberg, bu tarihten sonra dönemin Avrupa'sında önemli bir dîni ve entellektüel bir merkez haline gelmiştir.

birlikte yaklaşan bir türk korkusu/tehlikesi Batı'da alabildiğine hissedilmekteydi. Tabiatıyla bu ortamda yetişen Luther'in bundan etkilenmemesi düşünülemezdi. Nitekim 95 maddelik bildirisinin 5. maddesinde "Türklerle savaştan başka yol olmadığını" söylemekte,⁹² 1520 yılında kaleme aldığı "Alman milletin hristiyan soylularına Hristiyanlığın durumunun düzeltilmesi hususunda" başlıklı yazısında da "Türlere karşı savaşmak istiyorsak şimdi onların en az olduğu yer olan buradan başlayalım..." diyerek, Viyana kuşatması sürecinde iyice şekillenecek Türkler/İslâm'a yönelik tutumunun ipuçlarını vermiştir. Yine Georges Spalatin'e yazdığı mektupta da benzer görüşlere yer verdiği belirtilmektedir.⁹³ Bu itibarla şu söylenebilir ki, Batı Avrupa'da Hristiyanlık açısından Türk tehlikesinin ortaya çıkmasının, paradoksal olarak Martin Luther'in İslâm ve Kur'an ile ilgilenme konusunda var olan⁹⁴ özlemine arttırıcı bir etkisi olmuştur. Türkler'in o dönemin müslüman milletlerinin öncüsü/lideri olmasının da, Luther'in İslâm ve müslümanlara yönelik söylemini Türkler üzerinden yapmasına yol açmıştır.⁹⁵

Şurası bir gerçektir ki, Luther'in "Türk" ve "Türkler" şeklindeki kullanımları, ırk olarak Türkler'le alakalı olmayıp, daha ziyade Türk kimliğinin nitelenmesinde kullanılan İslâm'ın kültürel ve işlevsel boyutuyla ilgilidir.⁹⁶ Şu halde Osmanlı'nın Avrupa'nın ortalarına kadar ilerlediği dönemlerde Türkler'in, hristiyanlarca –daha geniş mânada Batı düşüncesinde- "müslümanlar"larla özdeşleştirilmesinde Martin Luther'in pekiştirici etkisi olduğunu söyleyebiliriz. Zira Avrupa'da daha önce de dillendirilen bu tanımlama, Martin Luther tarafından sıkca kullanılmıştır. Zira Luther, İslâm ile alakalı söylem ve ifadelerinde, "İslâm" ve "müslüman" kavramlarını nadiren kullanmakta ve bunların yerine aynı manayı ifade için çoğunlukla "Türk" ifadesini kullanmaktadır. Zira Türklerle alakalı olarak kaleme aldığı ve İslâm dünyasında faaliyet gösteren misyonerlerin verdikleri bilgilere dayanan *Libellus de vita et moribus Turcarum*=*Türklerin Yaşamı ve Gelenekleri* adlı yazısı, onun en önemli eserlerindendir. İsminden de anlaşılacağı üzere "Türklerin dini ve kültürü" ifadesiyle bu eserinde o, İslâm'ın esaslarını ve kültürel yönünü açıklamaktadır.⁹⁷

Luther'in çalışmalarının Almanya'da bulunan standart koleksiyonunda doğrudan Türklerle yönelik iki müstakil eseri bulunmaktadır. Mohaç Savaşı ve Osmanlı'nın Viyana kuşatması ile yakın dönemlerde kaleme alınan bu eserler sebebiyle, Luther'in Türklerle ilgili görüş ve değerlendirmelerinin netleşmesinde 1529 yılı önemli bir dönüm noktasıdır. Daha önceki tarihlerdeki Türklerle alakalı değerlendirmelerinin bazı belirsizlikler ve çelişkiler içerdiği belirtilmektedir.⁹⁸ Ne var ki onun görüş ve

⁹² Bk. Egil Grisli, "Luther and the Turks", s. 181.

⁹³ Bk. Egil Grisli, "Luther and the Turks", s. 181.

⁹⁴ Bk. Hagemann, *Martin Luther ve İslam Anlayışı*, s. 22.

⁹⁵ Bu konuda bk. G. Simon, "Luther's Attitude Towards Islam", s. 257.

⁹⁶ Bu konuda bk. Olgun, *Luther ve Reformu Katolisizm'i Protesto*, s. 187, 188-89.

⁹⁷ Alman Rudolf Mann'ın Luther'in Türkler'e yönelik bu ifadelerine dair Almanca önemli bir araştırması bulunmaktadır. Ne var ki biz bu çalışmadan yararlanamadık.

⁹⁸ Bk. Egil Grisli, "Luther and the Turks", I, 180. Ayrıca bk. C. Umhau Wolf, "Luther and Mohammedanism", s. 162.

turumlarında siyaseten bazı değişiklikler olsa da, teolojik olarak Türkler'in Tanrı'nın kendileri için olan bir cezası olduğu görüşünü her zaman muhafaza etmiştir.⁹⁹ Onun Türkler hakkındaki bu eserleri, *Vom Kriege wider die Turken* ve *Heerpredigt wider den Turken*'dür. Bu eserlerden sadece birincisi "On War Against the Turks=Türklere Karşı Savaş Hakkında" adıyla İngilizce'ye tercüme edilmiştir. İkinci eser ise, "Türklere karşı ordu vaazı" adını taşımaktadır. Her ne kadar Viyana kuşatmasının hemen akabinde (1529) kaleme aldığı ifade edilen *Libellus de ritu et moribus Turcorum* adlı eserinde, Türkler hakkında yukarıda sözü edilen iki çalışmasına nazaran daha ılımlı ifadelerde bulunduğu söylene¹⁰⁰ de, temel negatif bakış açısını muhafaz ettiği de ayrıca görülmektedir.¹⁰¹

Türkler'in İncil'i ve Hristiyan inancının yerine Hz. Muhammed'in öğretilerini benimsediğini söyleyen Luther, Türkler hakkında "siyah şeytan"¹⁰² tabirini kullanır. "Türkler, Tanrı'nın falakası ve şeytanın hizmetçisi, bunda hiç şüphe yok" diyen Luther, Türkler'le savaşmanın Tanrı ile savaşmak olduğunu, Türklerin, Tanrı tarafından sırf kendi günahları sebebiyle bir ceza olarak gönderildiğini kabul etmekte¹⁰³ ve Türk tehlikesini teolojik açıdan bu sözlerle değerlendirmektedir. Dolayısıyla Türklerle gerçek mücadelenin ancak kendi günahlarından vazgeçmekle mümkün olduğunu söyler ve onların hidâyete ermeleri için dua eder.¹⁰⁴ Türklerle ilgili teolojik-politik bu düşüncesini o, "Resolutiones disputationum de indulgentiarum virtute" adlı yazısının¹⁰⁵ bitiş kısmında Osmanlı (Türk) tehlikesini Tanrının bir cezası olarak yorumlamıştır.¹⁰⁶ Onun bu görüşü dönemin Papası X. Leo tarafından reddedilmiş ve yanlış bulunmakla birlikte Luther bu görüşünü ısrarla savunmuş ve hristiyanların Osmanlılarla giriştikleri savaşlardaki acı tecrübeler ve feci sonuçlardan Roma'yı (Papalığı) sorumlu tutmuş ve şu görüşünü dile getirmiştir:

"Türkler'e karşı savaşmak, günahımızı Türkler'le cezalandıran Tanrı'ya karşı gelmekten başka bir şey değildir."¹⁰⁷

Burada da onun öncelikli amacı, hristiyanların kendilerine çeki düzen vermeleri gereğini vurgulamaktır. Zira ona göre askeri mücadelenin kazanılmasının ön koşulu, gerçek dine dönüşün ve tövbenin gerekli olduğunun idrak edilmesidir. Bu anlamda Luther, Türkleri, kendilerini yetiştirici, Tanrıdan korkmayı ve dua etmeyi öğretici bir

⁹⁹ C. Umhau Wolf, "Luther and Mohammedanism", s. 162.

¹⁰⁰ Bk. Egil Grisliis, "Luther and the Turks", I, s. 180-81.

¹⁰¹ Bk. Francis Nigel Lee, *Luther on Islam and the Papacy*, s. 33-35.

¹⁰² Bk. Egil Grisliis, a.g.m., II, s. 275, 279.

¹⁰³ Bk. Grisliis, "Luther and the Turks", I, s. 184; II, s. 279; C. Umhau Wolf, "Luther and Mohammedanism", s. 162. Ayrıca bk. Grisliis, "Luther's Understanding of the Wrath of God", *The Journal of Religion*, XLI (1961), 277-92; W. Nijenhuis, "Luther en de Islam", s. 204.

¹⁰⁴ Bk. C. Umhau Wolf, "Luther and Mohammedanism", s. 163. Wolf yine, onun eserlerinde Türkler'in doğru yolu bulmalarına dair pek çok dua olduğu belirtmektedir.

¹⁰⁵ Bu yazının, Luther'in 31 Ekim 1517 tarihindeki 95 maddelik bildirisinin açıklaması ve savunulması olduğu belirtilmektedir (bk. Hagemann, *Luther'in İslam Anlayışı*, s. 8).

¹⁰⁶ Bk. Egil Grisliis, "Luther and the Turks", I, s. 184, 186; Hagemann, *Martin Luther ve İslam Anlayışı*, s. 7-8.

¹⁰⁷ Hagemann, *Martin Luther ve İslam Anlayışı*, s. 8.

hoca olarak, hristiyanların kendilerine gelmeleri için bir fırsat olarak görmektedir.¹⁰⁸ Zira her hristiyan ister Türkler'den olsun veya başka bir düşmandan olsun acı ve çile çekmeye "istekli ve hazır" olması gerekir.¹⁰⁹ Böylece Luther, her ne kadar ilgili bazı araştırmalarda tam olarak böyle olmadığı şeklinde yorum yapılsa¹¹⁰ da, teslimiyetçi ve deterministik bir bakış açısı sergilemekte ve dünyevî hâdiseleri tamamen teolojik bir bakışla değerlendirmektedir. Bu tarz bir bakışın, onun, reform hareketi süresince ısrarla dile getirdiği Papalık karşıtı görüşlerinin de temellerini oluşturduğunu söyleyebiliriz.

Luther, 1096 yılından itibaren Batı'nın müslümanlarla çatışmadaki temel unsuru olan Haçlı Savaşlarının stratejisini onaylamadığını da her defasında teolojik argümanlarla ifade etmiştir. Zira ona göre Hz. İsa adına ve haç işareti altında yapılacak savaş, Hz. İsa'nın barış mesajı ile bağdaşmaz. Çünkü ona göre Hz. İsa insanları öldürmek için değil, dünyayı kurtarmak için gelmiştir. Ne var ki Luther, Türkler'e karşı savaşı tamamen reddetmez. Türkler'e karşı savaş, şayet Türkler kendilerine saldırırsa veya toplumun huzurunu bozarlarsa, yapılabilir. Ancak o, Hristiyanlık adına Türklerle savaşı reddeder. Ona göre Türklerle savaşılması gerekiyorsa, bu kralın emrinde ve onun adına yapılmalıdır. Zira kim Türklerin başlattığı böyle bir savaşta krala (siyasî/dünyevî otorite) itaat ederse Tanrıya itaat etmiş olur ve savaşta hristiyan inancıyla ölürse şehittir ve cennete gider.¹¹¹ Yalnız Luther'e göre bu itaat, Tanrı'nın emirlerine uyduğu sürecidir. Buradan hareketle Luther'in düşüncesinde siyasî otoriteye (ulu'l-emr) bağlılık fikrinin ön planda olduğunu söyleyebiliriz.

Luther'in Haçlı savaşlarına karşı çıkmasında, aslında onun siyaset ve öğretisinin temellerinden birini oluşturan "rûhânî" ve "dünyevî" gücün tamamen birbirinden ayrılması yönündeki Pavlusçu yaklaşım belirleyici olmuştur. Zira genel olarak Luther'in fikirleri ve teolojisine bakıldığında onun Pavlus'un klasik bir takipçisi olduğu belirtilmektedir. Bu durum aynı zamanda Luther'in, teolojik düşüncelerini siyasal zemine uyarladığını gösterir. Bu yönüyle o, kutsal devlet anlayışını öne çıkarmakta ve Kilise/Papa'dan alınan yetkinin dünyevî-siyasal irâdeye bırakmaktadır.¹¹² Bu itibarladır ki, Luther, Haçlı savaşları ile Türklerle savaşın, rûhânî (dinsel) sebeplerden kaynaklanan bir savaş değil, dünyevî-politik nedenli bir savaş olduğunu düşünmektedir. Bu da, Haçlı savaşı karşıtları tarafındaki yerini almasına yol açmıştır.¹¹³ Onun bu düşüncesindeki bir diğer motif de, Türk/Osmanlı tehdidini Tanrının bir cezası olarak görmesidir. Bir diğer sebep de, Türkler'in dîni hakkında genel bir cehâlet olması, bu konuda bilgi sahibi olunmadan böyle bir savaşa girilmesidir.¹¹⁴

¹⁰⁸ Bk. Hagemann, *Martin Luther ve İslam Anlayışı*, s. 9.

¹⁰⁹ Bk. Egil Grisli, "Luther and the Turks", I, s. 187.

¹¹⁰ Bk. Egil Grisli, "Luther and the Turks", I, s. 187.

¹¹¹ Bk. Egil Grisli, "Luther and the Turks", I, s. 181-83, 187; Hagemann, *Martin Luther ve İslam Anlayışı*, s. 10-11. Bu yöndeki görüş ve değerlendirmeler için ayrıca bk. G. Simon, "Luther's Attitude Towards Islam", s. 258; J. Slomp, "Luther en de Wortels van het Anti-Islamisme", s. 6-7.

¹¹² Bk. Hakan Olgun, *Luther ve Reformu*, s. 206, 207.

¹¹³ O dönemde Haçlı savaşına karşı duranlar için bk. Norman Daniel, *Islam and the West. The Making of an Image*, Edinburg 1963.

¹¹⁴ Bk. G. Simon, "Luther's Attitude Towards Islam", s. 258.

Öte yandan Luther, Kitab'ı Mukaddes'e yaptığı bazı eskatolojik referanslardan hareketle, Türklerin ve Papalığın kıyâmet alâmetlerinden olduğunu, Türkler'den sonra Tanrı'nın son hükmünün çabucak geleceğine inanmaktadır.¹¹⁵ Hristiyan inancını, "sinsi bir iç düşman" olarak nitelediği "Papalık" ile "korkunç bir dış düşman" olarak gördüğü Türkler/müslümanlar ve dolayısıyla İslâm'ın pençesinde olduğunu söyleyerek¹¹⁶ Türkleri ve Papalığı¹¹⁷ "iki Antichrist" olarak nitelemiştir.¹¹⁸ Hristiyanlık dış düşmana karşı silahlanmak için öncelikle iç düşmandan kurtulmalıdır. Gerek Türkler'in gerekse Papalığın tek bir Tanrılarının bulunduğunu ve bunun "şeytan" olduğunu söyleyen Luther, ayrıca Papa'nın bir "yalancı", Türkler'in de "cani/kâtil" olduğunu ileri sürer.¹¹⁹ Luther'e göre Papalık ve Türkler/İslâm, aynı oranda Hristiyanlık karşısı bir konumdadır. Bu konuda şöyle demiştir:

"O da yani Türk de Papacıdır. Çünkü yaptıklarıyla kutsal ve mutlu olacağını sanıyor; Hristiyanlığı ve onun idaresini bozmayı, evliliği yok etmeyi günah saymıyor. Türk'ün şiddet ve kılıçla yaptığı bu üç şeyi Papa da ikiyüzlülükle yapıyor."¹²⁰

Bu sözleriyle Luther, hem Papalığın hem de Türkler'i hristiyan inancının düşmanları olarak görmüş ve her ikisine karşı savaşmanın gerekliliğini vurgulamıştır. Hatta onun bazı sözlerinden Papalığı Türkler'den daha büyük bir düşman olarak tanımladığı da bir gerçektir.¹²¹ "Mehmet'i Deccâl olarak görmüyorum... Fakat bizdeki Papa gerçek Deccâl. Yüksek, sinsi, güzel ve parlak bir şeytanı var ve Hristiyanlığın tam merkezinde oturuyor" sözlerinden Papalığa olan tutumu açıkça görülmektedir. Ayrıca Luther, "sahte hristiyanlar"¹²² olarak nitelediği Papalığın Türklerin bile yapmadığını hristiyanlara yaptığını, Papa'nın hem bedenlerini hem de ruhlarını sömürdüğünü buna karşılık Türkler'in sadece bedenleri yok ettiğini söyleyerek¹²³ şu dikkat çekici sözü söylemiştir:

"...Türk herkesi kendi inancında özgür bırakıyor. Bunu Papa yapmıyor, bilakis kendi şeytanı yalanlarını tüm Hristiyanlık dünyasına empoze ediyor. Bu durumda Papa'nın ordusunun verdiği maddî ve manevî zarar, Türklerinki'nin on katıdır..."¹²⁴

Bu suretle Luther, İslâm karşıtlığı ile Katoliklik/Papalık karşıtlığı polemiğini birleştirmiştir. Hatta "Türkler'in, Yahudiler'in ve Papa'nın inancı hemen hemen aynı

¹¹⁵ Bk. C. Umhau Wolf, "Luther and Mohammedanism", s. 163.

¹¹⁶ Bk. Francis Nigel Lee, *Luther on Islam and the Papacy*, s. 4; Hagemann, *Martin Luther ve İslam Anlayışı*, s. 14.

¹¹⁷ Luther hakkındaki bazı araştırmacılar, Luther'in Papalık kurumunu hedef almadığını ve sadece dönemin Papa'sını hedef alarak bu tür sözler sarfettiğini söyleyerek sözlerini te'vil etmeye çalışırlar.

¹¹⁸ Bk. Grislis, "Luther and the Turks", II, s. 275; C. Umhau Wolf, "Luther and Mohammedanism", s. 163. Ayrıca bk. Francis Nigel Lee, *Luther on Islam and the Papacy*, s. 11-14.

¹¹⁹ Bk. C. Umhau Wolf, "Luther and Mohammedanism", s. 163.

¹²⁰ Luther, *Türklerle Karşı Savaş Hakkında*, s. 162, 1-14 -Ludwig Hagemann, *Martin Luther ve İslam Anlayışı* adlı eserinden (s. 14) naklen-.

¹²¹ Bk. C. Umhau Wolf, "Luther and Mohammedanism", s. 164.

¹²² Bk. C. Umhau Wolf, "Luther and Mohammedanism", s. 163.

¹²³ Bk. Egil Grislis, "Luther and the Turks", II, s. 276.

¹²⁴ Hagemann, *Martin Luther ve İslam Anlayışı*, s. 15 -dipnot-. Ayrıca bk. Grislis, "Luther and the Turks", II, s. 276.

şeydir”¹²⁵ diyerek, Türkler ve Papa’nın yanı sıra yahudilere yönelik de polemikte bulunmuş ve karşısına almıştır. Bu itibarla şunu ifade edebiliriz ki, onun Papalığa yönelik polemiği Türkler’e olan polemiğinden oldukça sert ve keskindir.¹²⁶ Onun bu yöndeki polemiklerini ömrünün sonuna kadar (1546) sürdürdüğü anlaşılmaktadır.¹²⁷ Onun Papalığa olan bu sert ve ağır polemikleri, Katoliklerden aynı argümanlarla yanıt bulmuş ve Katoliklerce Luther’in, Türkler’in gizli müttefiki olduğu ileri sürülmüş ve gerek Türkler’in gerekse Luther ve taraftarları “şeytanî güçler” olarak nitelenmiştir.¹²⁸ Bu itibarla Luther’in Papa ile ilgili argümanları protestanlar için pek hayırlı neticeler vermemiştir.¹²⁹

Ayrıca o, özellikle Daniel ve Ezeziel kitaplarındaki birtakım apokaliptik ve eskatolojik rivayetlerden hareketle Türklerin –aslında İslâm’ın- hakimiyetinden sonra insanlığın kıyâmeti yaşayacağını da ileri sürmüş ve Türkler/İslâm’ı “kıyâmet iktidarı” olarak görmüştür. Bu itibarla onun, kendi zamanında Tanrı’nın tarihe müdahale ettiğini düşündüğü ve tarihçileri insanlığın öncüleri olarak kabul ettiği belirtilir.¹³⁰ Aslında bu tür görüşler, müslümanların hâkimiyeti sırasında İspanya’da Toledo Piskoposu Eulogius ve Kordoba’lı Paul Alvarus tarafından da söylenmiş ve Daniel kitabına¹³¹ istinaden, İslâm’ın hakimiyetinin “Deccâl’in kıyâmete hazırlığı” olarak nitelenmiştir.¹³² Luther’in bu tür kitaplardaki bilgileri özellikle öne çıkarmasının bir amacının da, Türkler –müslümanlar- hakkında bir anlamda bilgi edinmek olduğu ayrıca vurgulanmaktadır.¹³³ Bu konuda Luther’in sözleri şöyledir:

“Şeytan, Daniel’in 7. bölümünde dediği gibi, şüphesiz sadece Hıristiyanlığın dünya hakimiyetini değil aynı zamanda İsa’nın krallığını, onun kutsal kullarını ve üyelerini inançtan uzaklaştırmak için vasıta olarak Türkü seçmiştir.”¹³⁴

Bu ifadeleriyle Luther, Türkler’i öne çıkararak İslâm’ı sadece askerî güç olarak değil aynı zamanda teolojik/dinsel bir güç olarak da kabul etmekte ve Hıristiyanlar açısından İslâm’ın, Türk ordusu şekline bürünmüş gerçek tehdit olduğunu söylemektedir. Ayrıca Türkleri İslâmî terminolojide kıyâmet âlâmetlerinden sayılan Ye’cûc ve Me’cûc olarak görmüş ve şöyle demiştir:

¹²⁵ G. Simon, “Luther’s Attitude Towards Islam”, s. 260; Francis Nigel Lee, *Luther on Islam and the Papacy*, s. 26.

¹²⁶ Luther’in İslâm’a ve Papalığa yönelik teolojik-politik argümanları hakkında geniş bir değerlendirme için ayrıca Francis Nigel Lee’nin, *Luther on Islam and the Papacy* adlı çalışmasına bakılabilir.

¹²⁷ Bk. Francis Nigel Lee, “Luther on Islam and the Papacy”, s. 40.

¹²⁸ Bk. Setton, “Lutheranism and the Turkish Peril”, III, 1962, s. 147, 149. Ayrıca bk. Grislis, “Luther and the Turks, II, s. 291 -164 nolu dipnot-.

¹²⁹ Bu konuda bk. Bobzin, *The Qur’an as Text*, ed: Stefan Wild, Leiden 1996, s. 167. Ayrıca Richard Stauffer’in kaleme aldığı *Luther as seen by Catholics* adlı eser, bu alandaki en önemli eser olarak görülmüştür. Zira bu eserinde Strauffer, önemli Katolik teologların Luther’e reaksiyonlarını aktarmaktadır. Bu konuda bk. J. Slomp, “Luther en de Wortels van het Anti-Islamisme”, s. 4.

¹³⁰ Bk. J. Slomp, “Luther en de Wortels van het Anti-Islamisme”, s. 12.

¹³¹ Bu yöndeki ifade için bk. Daniel, 7/25.

¹³² Ludwig Hagemann, *Martin Luther ve İslâm Anlayışı*, s. 12-13.

¹³³ Bk. J. Slomp, “Luther en de Wortels van het Anti-Islamisme”, s. 12.

¹³⁴ Martin Luther, *Türklere Karşı Ordu Vaazı*, s. 161, 26-29 –Ludwig Hagemann’ın *Martin Luther ve İslâm Anlayışı* adlı eserinden naklen-. Bu konuda ayrıca bk. Grislis, “Luther and the Turks”, I, s. 184-85.

“Sanct Johannis’in vahyi ilahisinin XX. bölümünde (20/8) Gog tanımlanmakta ve Gog’un denizde kum gibi sayısız bir ordu ile Hristiyanlığa karşı nasıl savaşıacağı ve nihayetinde gökten düşen bir ateşle nasıl yok edileceği belirtiliyor. Biz Türkleri bu Gog olarak görüyoruz...”¹³⁵

Luther’in bu yorumu, Kur’an’da zikri geçen ve İslâm kaynaklarında da kıyâmet alâmetlerinden olarak addedilen Ye’cûc ve Me’cûc’ün bazı kaynaklarda “Türkler”e hamledilmesi yorumunun, hristiyan kaynaklarından etkilenmesi konusunu hatıra getirir de, bu konu ayrıca üzerinde durulması gereken bir meseledir. Ayrıca Luther Ye’cûc ve Me’cûc’ün Kur’an’da zikredildiğinden de habersizdir.

Öte yandan Luther’in İslâm, Türkler/Müslümanlar hakkında zaman zaman övücü sözlerinin olduğunu da burada belirtmek gerekir. Buna göre o, Türklerin diğer bazı özelliklerinin kendisi açısından örnek teşkil ettiğini ima ederek, aşağıdaki ifadelerinde dört açıdan Türkleri övmektedir:

“Türkler’in diğer özellikleri arasında en esaslı olanın onların rahip ve din adamlarının vakarlı, cesur ve titiz bir hayat sürmeleridir. Onlara bizim Papalık’taki din adamlarımız ve papalarımız yanında melek denebilir ve bunlarla mukayese bile edilmez. Diğer taraftan onların kendi kiliselerinde (cami) sık sık ibadet için bir araya geldiklerini, özenli bir terbiye, sessizlik ve hoi davranışları olduğunu görürsün. Bizim kiliselerimizin hiç birinde böyle bir terbiye ve sessizlik bulunmuyor...Üçüncü olarak Türklerin hristiyan inancında değil, Muhammed’in inancında ölen kendi azizlerine mukaddes ziyaretlerini ve anmalarını eksik etmediklerini, onları ne derece saydıklarını ve överek yükselttiklerini görürsün. Dördüncü olarak da Türkler’de dış yaşam tarzlarına bakarak sert, cesur ve şerefli kimseler olduklarını görürsün. Şarap içmiyorlar, bizim gibi aşırı derecede içki içip yemek yemiyorlar, süslü giyinmiyorlar, şaaşalı bina yapmıyorlar, çalım satmıyorlar, öyle basit yemin edip lanet okumuyorlar, kral ve sahiplerine karşı büyük bir itaat, terbiye ve onur gösteriyorlar ve orduları bizim kendi Alman topraklarımızda oluşturmayı arzu ettiğimiz şekilde sağlam ve hareketlidir...”¹³⁶

Yukarıda da kısmen zikredildiği gibi, Türkler’in kimsenin din ve inancına müdahale etmediğini ve İslâm’ın Tanrı’nın oğlu olduğunu inkar etmeye zorlamadığını söyleyen¹³⁷ Luther, Türkler’in hayatı ve dinleri hakkında detaylı bir portre vermeyi amaçlamamıştır. O daha ziyade, Türkler’in ahlâkî ve dînî yönlerini resmetmeye çalışmıştır. Bu meyanda yine o, Türkler’i dinlerinden döndürmenin mümkün olmadığını ancak hristiyanların müslüman olma tehlikesine dikkat çeker.¹³⁸

Luther’in Türkler hakkındaki bu bilgileri, yukarıda da söylediğimiz üzere, çoğunlukla Türkler’le birarada yaşamış bazı kimselerden –muhtemelen sûfilerden-

¹³⁵ Luther’in Venzeslaus Linck’e ve Nikolaus Hausmann’a yazdığı mektuplarda yer aldığı belirtilen bu yorumu için bk. Ludwig Hagemann, *Martin Luther ve İslam Anlayışı*, s. 13 -39 nolu dñnot-. Bu konuda ayrıca bk. G. Simon, “Luther Attitude Towards Islam”, s. 257-58.

¹³⁶ Luther, *Türklerle karşı ordu vaazı*, 187, 1-190, 1 –Hagemann’ın *Luther ve islam Anlayışı* adlı eserinden (s. 21) naklen-. Benzer görüşler için ayrıca bk. C. Umhau Wolf, “Luther and Mohammedanism”, s. 173-74; Grislis, “Luther and the Turks”, II, s. 281; G. Simon, “Luther’s Attitude Towards Islam”, s. 260; J. Slomp, “Luther en de Wortels van het Anti-Islamisme”, s. 9-10.

¹³⁷ Bk. G. Simon, “Luther’s Attitude Towards Islam”, s. 260; J. Slomp, “Luther en de Wortels van het Anti-Semitisme”, s. 10.

¹³⁸ J. Slomp, “Luther en de Wortels van het Anti-Semitisme”, s. 10.

şifâhî yolla elde edilmiş¹³⁹ genel izlenimlerdir. Almanya dışına çok az çıktığı belirtilen¹⁴⁰ Luther'in Türkler'in hayatı ve kültürü konusundaki bu doğru bilgileri de ayrıca dikkat çekicidir.

Sonuç

“Protestanlığın Doğuşunda İslâm'ın Rolü ve Martin Luther'in İslâm, Kur'an, Hz. Peygamber ve Türkler'e Bakışı” adını verdiğimiz bu tebliğimizde biz, sonuç olarak şu husuların altını çizmek istiyoruz:

1. Avrupa tarihi açısından dinsel bir reform çağını ifade eden XVI. yüzyılın en önemli şahsiyetlerinden biri, Batı Hristiyanlığı'nın Katolik Kilisesi'ne karşı çıkıp daha sonra Protestanlık olarak isimlendirilen hareketin lideri Martin Luther'dir. Luther'in ortaya koyduğu teolojik söylemler ve düşünsel gelenek, günümüz Batı Medeniyeti'nin temellerinden birini oluşturduğu gibi, aynı zamanda Batı düşünce dünyasının da şekillenmesinde önemli etkiye sahiptir. Bu itibarla Luther, günümüz Batı Medeniyeti'nin dînî, siyasî ve sosyo-kültürel dinamiklerinin kavranmasında göz önünde bulundurulması gereken kimselerin başında gelir.

2. Luther, teoloji ile siyaseti birleştiren, siyasetini çoğunlukla teolojik verilerle temellendiren kimselerin öncülerindendir.

3. Martin Luther'in öncülüğünü yaptığı Protestanlık hareketinin ortaya çıkmasında Osmanlı'nın –dolayısıyla İslâm ve müslümanların-, siyasî anlamda bir etkisinden söz edilebilir. Ancak dînî bir etkinin varlığını ispatlayacak bilgi ve belgelerden mahrum bulunuyoruz. Bununla birlikte böyle bir etki ihtimalinin tamamen göz ardı edilemeyeceği de açıktır. Müslüman araştırmacılar tarafından, özellikle Latince ve Almanca olan Luther ile ilgili kaynaklar üzerinde yapılacak derinlikli ve karşılaştırmalı araştırmalar, bu yönde bazı açılımlar ortaya koyabilecektir. Zira Batı'lı araştırmacılar meselenin bu yönüne neredeyse hiç değinmemektedirler.

3. Luther'in, İslâm, Kur'an, Hz. Peygamber ve Türkler'e dair zaman zaman olumlu ifadeleri olmakla birlikte, genel olarak görüşleri oldukça negatiftir. Bu söylem ve görüşlerin o dönemin (XVI. yüzyıl) olumsuz siyasî konjonktüründe ortaya konulduğu göz ardı edilmemelidir. Bununla birlikte bu negatif tutumun, günümüz Batı dünyasında özellikle İslâm ve Hz. Peygamber'e yönelik olumsuz tasvir ve tanımlamalarda özellikle protestanlar üzerinde oldukça etkili olduğu da malumdur. Aynı olumsuz tutum, “Türkler” için de geçerlidir. Zira Luther, müslümanlar yerine aynı manayı kastetmek üzere, çoğunlukla “Türk” ve “Türkler” ifadesini kullanmıştır. Dolayısıyla bugün Batı'da bilinçaltında var olan “olumsuz”, “barbar” Türk imajının yerleşmesinde, Luther'in tasvirlerinin payı büyüktür.

¹³⁹ Bk. Grislis, “Luther and the Turks”, II, s. 281. Benzer bir görüş için ayrıca bk. G. Simon, “Luther's Attitude Towards Islam”, s. 258.

¹⁴⁰ Bk. Neil Elliott, *From “The Heresy of the Saracens” to “The War against the Turks”*, s. 27.

5. Luther'in Osmanlı'nın Avrupa önlerine gelişi ve Viyana kuşatmasıyla, İslâm, Kur'an ve müslümanlara (Türkler) dair çoğunlukla şifâhî kanallardan elde ettiği bilgilerini derinleştirmek istediği ve bu maksatla Kur'an'ı Latince tercümesinden okuduğu bilinmektedir. Bu olgudan hareketle, günümüzde de Batı'da meydana gelen İslâm'a ve Hz. Peygamber'e yönelik olumsuz tasvirlerin negatif sonuçları bir yana, paradoksal olarak İslâm, Kur'an ve Hz. Peygamber'in hayatını okumaya olan ilgiyi artırdığı görülmektedir.

6. Luther, Papalık ile Türkler'i (müslümanları) ortak düşman olarak belirlemiştir. Ancak onun Papalığa yönelik tavrı çok daha serttir. Bununla birlikte günümüzde Batı'da ortaya konan ilgili çalışmalarda Luther'in Katolikliğe ve Papalığa yönelik görüşlerini yumuşatma, te'vil etme eğilimi gözlenmektedir. Aynı eğilim, az sayıdaki bazı araştırmacılar hariç, onun İslâm'a ve Türkler'e yönelik görüşleri için yapılmamaktadır. Bu ise ilmî objektiflikten uzak bir tutum olsa gerektir.